

ЛІТЕРАТУРНИЙ
АЛЬМАНАХ

ПЛУТ

ЗБІРНИК
ДРУГИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

3

5707

СПРАВА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

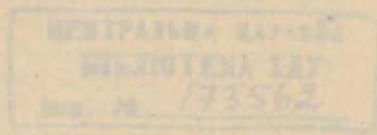

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПРАВДИЧКА

ЗБІРНИК ДРУГИЙ

НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1926

99/08

6767

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ С. ПИЛИПЕНКА

ЗБІРНИК ДРУГИЙ

П-400

(14)с/о

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХНУ
№ 173562

Центральна наукова бібліотека
ХНУ імені В. Н. Каразіна
2013р.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1926

59

85 99 08

891 79 — 32(08)

ПЛАТ

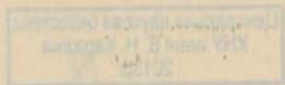
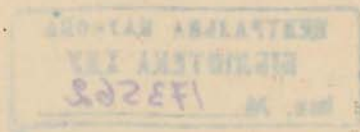
ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛМАНАХ

Друга Друк.-Літографія

Д.В.У. України Харків

Укрголовліт 223/1086.

Зам. 4048. Тир. 3.000.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1926

80 pp

ЗАМІСЦЬ ПЕРЕДМОВИ

Українська література пореволюційна не знає альманахів, що нумерувалися - б номером другим. Усі колективні виступи письменницькі за-вмирали досі на першому збірникові. Спілка Плуг цією книгою перестрибує через цю „традицію“. Чотири роки існування не змінили світогляду спілки, лише поглибили й поширили основні програмові засади її. Нашою метою, як і досі було, є об'єднувати революційно-селянських письменників, що ґрунтуючись на ідеї тісного союзу селянства з пролетаріатом, ідуть разом із останнім до утворення нової комуністичної культури. В основу своєї праці спілка, як і досі, ставить боротьбу з власницько-міщанською ідеологією серед селянства і виховання, як своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями — широких селянських мас в дусі пролетарської революції та притягнення їх до активної творчості в цьому напрямі.

Плуг, таким чином, є соціально-творча організація. Вона не визнає розмежування по формалістичних ознаках. Як різноманітний є зміст класової боротьби, так різноманітні мають бути способи оформлення цього змісту. Читачеві годі шукати тут якоїсь одної школи чи течії — нас об'єднує спільна ідеологія і тільки вона. Але зважаємо на читача свого й даємо пере-

вагу реалістичному напрямку, не забуваючи й бадьорої романтики революційного часу.

В своїх творчих шуканнях за чотири роки існування спілка Плуг багато чого досягла й висунула з-поміж себе скількох творців відомих уже широким читацьким масам. Почавши з примітивного літературного гуртка, Плуг невпинно всотує в себе нові письменницькі сили так із лав революційної молоді, як і з митців, що раніш стояли осторонь від нашої організації.

Цей збірник являється демонстрацією нової фаланги плужан, що хочуть і свою борозну прокласти на широкому письменницькому лані поруч інших товаришів.

Ось чому читачеві треба повторити слова з передмови до першого збірника: було-б помилкою вважати цю другу нашу книжку конденсатором певних досягнень чи, навпаки, проклативною демонстрацією. Не те і не друге. Прокламувати Плугові чогось нового нічого. Наш альманах — не підсумки праці, це сама праця, праця нових плужанських сил, що поруч зі „старими“ йдуть до спільної мети за гаслами комуністичної партії.

На жаль обмеженість обсягу збірника й спішність, з якою довелося його друкувати, встигаючи до четвертої річниці Плуга—3 квітня 1926 року — примусили значно скоротити книгу й зовсім викинути весь статійний, а також ілюстративний матеріал, залишивши тільки бібліографічний показчик плужанської продукції. Сподіваємося цей пробіл заповнити в дальших наших виданнях.

НАГАН № 22738

Коли в серці моему стикаються дві епохи і закликають до розуму, я оглядаюся назад у минуле і вдивляюся ще пильніше в майбутнє. Серце не згоджується, репетує всім своїм запалом, але розум фіксує прийдешні часи і кличе, кличе на нові шляхи:

Треба переступити через наган.

Ця дисциплінарна умова молотом стукає в мозок і серце заюшує кров'ю.

Треба переступити через наган.

Гостро, влучно, твердо. Так волить розум і мобілізує всі докази, всі думки, щоб і серце упевнити, що це так, а не інакше.

Треба переступити...

Знаємо, бо розум повстає, дошкуля своїм „треба“... Що-ж, раз треба — спробуємо переступити...

...через наган.

Розділ перший

Чому через наган?...

...лежить він, цей наган у мене на столі і своєю вагою придавив том Ленінових творів. Це симптоматично.

Але я знаю, що книга важче; знаю, що з творів цих повстає велетенський образ Ватажка,

бо думки його збудовані на мріях і жаданнях великих пролетарських мас.

Я відкладаю наган. Розгортаю книгу. Дивлюся:

Л-і-т-е-р-и, л-і-т-е-р-и...

...Ні. Це не літери, а думки трудящого людства, сконденсовані в геніяльному мозку.

Тяжкі думки.

Великі думки.

Спадають вони з височини теорії і укладають, засипають всі долини сліз, долини горя, провалля недолі і — рівняють, рівняють...

Великі думки. Широкі думки.

Як лавини, як необсяжні гори.

Засипають, рівняють...

...І тому наган лежить осторонь, — такий маленький, суворий, такий мізерний і легенький проти той непереможної лавини.

Наган лежить осторонь. Я дивлюся на число і пригадую багато романтичних, але дійсних життєвих пригод, пригод не вигаданих моєю фантазією, але тих, що відбулися в епоху великого розлому, за часи революції.

Я привіз його із Проскурова. Наган за № 22738 подарував мені Червоний Козак, дякуючи від імени всіх своїх товаришів за наші комсомольські подарунки.

Сталося це в свято шостих роковин Червоної армії...

Я привіз його і пам'ятаю: довго серед молоді Крюківських майстерень точилися мої бліденькі перекази з великих перемог та бойовиськ нашого Червоного Козацтва.

...Рік цілий пробіг з того часу. Я перемінював своє посвідчення і одержав:

СРСР

Об'єднане Державне
Політичне Керування

при

РАДІ НАРОДНИХ КОМІ-
САРІВ

Кременчуцький
Окрвідділ ДПК.

місце
для
фото-
графії

Вересня 10 дня
1925 р.

Посвідчен-
ня № 355

Видано гр. Кузьмичу
Володимиру Савичу . .
перебуваючому в

. на право но-
шіння та хоронення ре-
вольвера системи наган
№ 22738
гвинтовки

№ холодної зброї
Зброя належить йому
персонально.

Дійсне до 30 січня 1926 р.

Примітка: Дійсне
по всій території СРСР.
При зміні адреси спові-
стити в ОДПК

(печатка)

Начкремокрвідділу
ДПК (підпис)

Секретар (підпис)

СССР

Об'єдиненное Государст-
венное Управление

при

СОВЕТЕ НАРОДНЫХ
КОМИСАРОВ

Кременчугский
Окруддел ГПУ

место
для
фото-
графії

Сентября 10 д.
1925 р.

Удостовере-
ние № 355

Выдано гр. Кузьмичу
Владимиру Саввичу . .
проживающему в

. на право но-
шения и хранения револь-
вера Наган № 22738 . .
винтовки
№ холодного ору-
жия

Оружие принадлежит ему
лично.

Действительно по 30 - е
января 1926 г.

Примечание: Дей-
ствительно по всей тер-
ритории СССР. При пе-
ремене адреса сообщить
в ОГПУ.

(печать)

Начкремокротделом
ГПУ (подпись)

Секретарь (подпись)

Я протягнув руку, щоб узяти посвідчення, бо НОП шпигав у скроні, як швейна машинка голою і гонив до роботи. Але сталося інакше.

— Так у тебе наган за № 22738?

— Еге, за № 22738.

Секретар відділу, відомий мені робітник з 3-ої тютюнової фабрики, посміхнувся:

— Хай іншим разом, я розповім тобі пригоди цього нагана.

Я зараз пишу. Дивлюсь, перевертаю наган. Здмухую зайві порошинки з його суворого дула, читаю:

ий Тульский Ору
ск ж
ор е
ат й
ер н
мп ы
И й
Завод
1901

Перед моїми очима блимає синіми переливами холодна криця, виринають постаті тих, що держали оцей наган, намірялися стріляти, а він, вічний в своїх огневих поцілунках, лишився жити й живе.

Тільки зараз такий мовчазний він у моїх нетримтячих руках.

Він пережив людей, що тримали його, їх убито...

...може він пережив і самого себе.

О, я добре запам'ятав, що мені розповів робітник з 3-ої тютюнової фабрики.

Він не знає, хто породив його, які люди, з якими йменнями та прізвищами. Він не розказав через чиї руки пройшов наган № 23738...

Тільки ми обидва знаємо:

Батько: Императорский Тульский Оружейный Завод.

Мати: ті десятки рук пролетарської армії, що на десятках різних станків обдирали, свердлували, точили крицеві цурпалки, з яких потім склався наган № 22738.

І нарешті один наштампував рік народження:

„1901“

Це був він, робітник з Третьої.

Він добре пам'ятає це число.

„Двацять дві тисячі сімсот трицять вісім“.

Ще юнаком працював у той час на заводі і до самої смерти пам'ятатиме він цей випадок:

„До першого травня робітники готувались, до нового великого давно сподіваного свята. Соціал-демократична група виділила його розкидувати листівки. І він ранками, (коли так дзвінко в повітрі пересміхається досвітніми ласками весна) ще в сутінь приходив на завод і розсовував по робітничих шухлядах прокламації.“

О, він так удало, так моторно, так весело це робив!

Прокламації йшли до сердець, а він, ніби нічого не знаючи, наштамповував на наганах реєстрове число.

... Пішли серед робітників балачки, а агітаторам тільки й було роботи, що своїми промовами, немов коцюбами, мішати в огненних серцях.

І ось сталося:

Останнім квітневим днем робота раптом налагодилась. Балачки припинились. Листівок

більше не розкидували, бо напередодні всі знали про все.

... Він наштамповував — і револьвери виходили в життя, як громадяни залізного всесвіту, бо ні жандарів, ні в'язниць не чекали.

Перед перервою на обід він обійшов товаришів :

— Значить, завтра...

Так було вирішено Комітетом.

... В перерву прийшов майстер і гучно виголосив :

— Хто завтра не вийде на роботу, той буде поштрафований в розмірі трьохденного заробітку. Ми знаємо про ваші заміри.

Голос майстра зірвавсь з басових нот на тонкий рипливий, наче зпросонок, галас.

Всі замовкли, а юнак (з Третьої) дививсь угору в прозоро-шкляний дах.

— А ти, щеня, куди задививсь ? Не тобі сказано ?

Він, ніби не зчуваючись від блакитних мрій юнацьких, поважно перевів зір униз.

— А може я не прийду...

Майстер визвіривсь :

— І ти, сопливе, страйкувати ?

— Тю, страйкувати ! — він призириливо одвернувся... а я все-таки завтра не прийду.

Майстер люто підступав :

— Знаю, забунтаривсь проти царя й бога.

— Не приду, бо... мати захворіли.

(Я чую його сміх. Він попередив мене : мати тоді низенько вклонилася земельці й стукнулася лобом в могилу).

— Мати ? Ага... Прізвище...

Він назвавсь.

— Ще хто завтра не пірйде? — і майже всі із „святомайовочних“ вигадували причини.

— Те-ек-с. Куму частуеш, гостювання? Тек-с, кидай жінку! Прізвище... Завтра се-стра мениниця? Тек-с, зрозуміло! Де-ж ви так забагатіли? Прізвище...

... Оливець майстрів списав три сторінки і він раптово, ракетною вилетів з цеху.

Знову години побігли. Юнак знову штампував.

Перед шабашним гудком вивісили:

„Коновалов, Моргун, Петров, Калашніков... (і інші, що засвятувались на завтра в травень) можуть прийти до контори й одержати роцот“.

Далі одне виразно вклинилось у пам'ять: почувши своє прізвище, він набив число останнього новенького наганчика —

„Двацять дві тисячі сімсот трицять вісім“ — і сунув його в штанину, впорядкувавши за спиною блузу.

Це число „22738“ — застигло в мозку і загойдалось якоюсь скажениною...

Далі...

— Ох, це далі...

„Вещественное доказательство — револьвер системы наган за № 22738, найденное у подсудимого, схваченного в момент преступления, носит ясные следы запекшейся крови.“

... и потому суд решил...

— Еге, суд вирішив, а я своє зробив, — каже він, згадуючи, як вечірнім присмерком нагнав майстра десь у самотньому провулку й розчавив йому голову. Майстер упав нерухомий, а його схопили й за пазухою знайшли клапті розірваної прокламації. •

... но приняв во внимание, что револьвер действовал в руках преступника, не как огнестрельное, а как холодное оружие — уменьшить каторжные работы до...

— Еге-ж, мене на Сибір, на Сибір у заслання...

І погнали його тайгою по етапу, а майстер, пролежавши в лікарнях з півроку, повернувся у життя психічною калікою...

Наган - же № 22738 залишився у суді „как вещественное доказательство“ (так зафіксовано в присуді), залишився на довгі роки.

Так 30 квітня 1901 року новонароджений наган почав свою діяльність. Я не знаю, чи радів він, плямуючись кров'ю, чи сварився на судових „чинуш“, які заховали його туди, де все криється пилом та слуха писк судових пацюків та мишей.

Я цього не знаю і не взнаю, бо мій безпам'ятний наган мовчить і синім крицевим виблиском зазирає в мої очі...

Тяжко простежити всі події, з яких склалася „романтика нагана“. Тяжко шукати архівні матеріали: випадково я дочув від робітника з Третьої, що він в юнацьких листах знайшов виринок з часопису „Киевская Мысль“.

АТЕСТАТ НА ОРЛОВСЬКОГО ПОЛІЦМЕЙСТЕРА

Студентом Лучицьким — членом партії соц.-революціонерів зроблено замах на життя... Поліцмейстер ранений двома кулями. Лучицького заарештовано...

Мабуть, наган без діла лежати на міг: був викрадений та проданий бідненьким підмітайлом судового архиву... соц.-революціонерам.

Проте, недовго радів наган в'д нових своїх подій.

Не встиг огневим батогом він розмірежити повітря, його знову повернули до судової пилуки.

Поліцмейстер вмер у лікарні, а студента, погноївши в карцерах Орловського централу, без ніяких міркувань, одного ранку повісили.

Наган нерухомо лежав на землі.

Молодий прапорщик Ян Збишко, знесилений від ран, шукав води і померклим зором обдивлявся навкруги. Збишко лаяв австрійців, тих, що наступають, і тих, що вбитими лежать, лаяв і штаб, лаяв війну, що занесла його під Черновиці за 1.000 верст від молодії жінки.

Мучила згага. В роті, в грудях так горіло.

... Але води близько не було.

Збишко встромив наган свій у кобуру і поповз у долину. Попвз потрошки. Спочивав і знову шарпавсь руками і колінами об землю.

І ось уздрів :

Руський салдат і австрієць, обеззброєні, без шапок, вибирали пляшками з якоїсь калюжи воду і наливали в боклажку. Набравши повну, по черзі прикладалися й швидко пили.

— Води, води мені, — залопотів молодий офіцер.

Ні салдат, ні австрієць не почули. Австріяк взяв із рук росіянина боклажку і, випивши трохи, подав назад.

— Води! Вмираю! — скаженів Збишко.

Але поклик не долетів. Вітер поніс стогін назад і гарматна канонада заглушила.

Збишко з новими силами поповз до калюжи.

Він вибивавсь із сил, стогнав; пов'язки зірвались — крів сюрчком потекла, біль кусав рану — Збишко нічого не чув.

— Води!

... Салдат устав, підняв кульгавого на поранену ногу австрійця і вони в обнімку повештали, як брати, як люди, туди де гармат не чути.

— Стійте! Дайте і мені — скрикнув Збишко, але вибух фугаса забив той слабкий лепіт накотливим громом. Салдат і австрієць віддалялись.

Збишко доповз і найшов тільки порожню боклажку та скаламучену грязюку. Він обома руками вхопивсь на вохку грязь, але поперхнувшись з огидою виплюнув назад.

— Води!.. Так ти, зраднику, з австріяками! Ти воюй, а наш сіренький он який, — і він витяг нагана і тримтячою рукою нажав курок.

Раз. Два. Три...

— А, ще не впав? — І знову вогнені промінясті стріли летіли до двох, що серед каламуту війни, в гарматнім грюкоті, побратались.

Чотири. П'ять...

Безсила рука кинула наган на землю, а офіцер осовілими очима дививсь у небо, ошпарене гураганом гарматного вогню, в небо ненажерливих зорь і стогнав, забуваючись в бреду...

... Через дві години санітари підібрали його.

Широко, бурхливо розлилась червона заграва революції.

В містах вирувало промовами, брезкотом зброї; в селах вибухало постановами Земельних Комітетів — поділом панської землі і худоби.

... Дніпро затягся вохким туманом в цей сірий листопадний день і гнав на Павлишські

кручі сірі, піняві хвилі. В цей день на станції Крюків телеграфіст перехопив телеграму :

... Вскладі двох бронепотягів, ешелонами №№... з Користовки виїхали полки Севський, Брянський, Орловський. Коменданту харчового пункту ст. Кремінчук потурбуватись про своєчасне забезпечення провізією та фуражем...

Хвилі туману липли до землі, мочили дахи, крапельками гойдалися на телеграфних дротах. Люди никли головами, в хатах ховались, серцем турбувались. А з головних вагонних майстерень швидко вибіг бронепотяг з п'ятьма класними вагонами. Рейки забриніли і по закручинах поповзли на Павлишські гори.

Там був і робітник з Третьої тютюнової. Він повертався з Румунського фронту.

Ешелони вирушили зі станції Павлиш і мова цокотливих колес понеслась до села, що хатами до рейок прилягло, мов телята в житі.

Ян Збишко дививсь у степи, а по кучугурах у далені слались рейки залізною мотузкою.

Раптово від Буртів баритоновим розкатом понеслось:

— Бу... вумм! (розрив).

— Буу... вумм! (ще ближче).

Серця, потомлені війною в брудних окопах— підскочили і ривками тримтячих жил погнали сумніви, нестямність і догадки.

— Орудія, наводка— два, трубка— ноль шість...

Тормазами душилися колеса і зі стальним гудом припинявся потяговий хід. Салдати заметушилися, а робітник (що з Третьої) вискочив із бронебашти,— поля Придніпровські запливали важкою хмарою туману.

— Назад! До порядку — мускулами офіцерської горлянки крикнув Збишко.

Той, що з Третьої, пригадав останнього листа від свого брата. Літери зі знайомими думками запливали в очах — яблуках, що соком прозорим налляті.

„Він в Головних залізничних... Працює в слюсарно-пасажи́рському... Щоб швидче повертався до агітації...“

— Назад!

Салдати-карикатури танцювали в снаряжених виблисках, в тонке горлясте жерло впишаючи поліна з динамітом.

— Назад! — і в руці посивілий в бойових офіцер зажав наган № 22738.

Робітник з Третьої обернувся:

— Там брати наші і мій також. Не стріляй! і рука, як думка, колиснулась на вітру зеленим рукавом.

— Агітуєш? Орудія № 1, № 2 — огонь!

Салдатський рукав пірнув у півтемряву бронебашти, схопив чужу руку, вирвав наган. Офіцер лютий турнув ногою того з третьої, і полетів він під одкос з доброї височини.

Голова — булавка застрочила по піску, але побачила, що через хвилину з бронебашти вилетів і Збишко.

То салдати, повертаючись до - дому, згадали про братів і викинули офіцера на ходу.

Так між Павлишем і Крюковим під Буртами відбувся перший бій громадянської війни на Україні 1917 року.

... Робітник з Третьої і робітник з Вагонних розповідали мені, що залізничники відступили, втервавши до сорока душ убитими.

Ще 1923 року я блукав з ними в тих місцях, де впав Збишко і де причастився головою і він — мій старший товариш. Про наган він не сказав ні слова, бо в часи гарматних боїв не згадаєш про наган.

Але я взяв, хто знайшов його. Це був Батал Гнат — син робітника XI участку. Він батькові ніс обід, наткнувся під одкосом...

Дні крилами махали, що мах — то день, що два — тиждень, а революція росла, вирувала, відкатувалась у Росію і знову хвилями червоноармійськими набігала на Україну.

Дні крилами махали. Ніхто не лічив.

І ось рік 1921 парким літом прилобивсь до землі — і поживкли ниви на вітрах, а вечори прозорим киселем струмчились на голодну спраглу землю. Росли комсомольці по селах, бо гарячі жадання боротьби не піддавались палючому сонцю.

— Ти секретар ячейки? — Гуртом питали Батала селянські позапартійні хлопці. Батал (він організатор) зором зацікавленим дививсь, а вони посідали в кімнаті ком'ячейки і завели розмову.

З бандитами боротись хочуть. Самі — батрачня. Діла зараз нема, а треба щось робить, бо звичка така. Куркулі женуть, ніхто не найма. Прийшли до комсомола порадитись.

— Чи не прийме комсомол на службу? Батал розпитував. Бачив, хлопці добрі — батрачня, а осередок сил не має, щоб і продналог вибирати і з бандитами боротись.

Встав один хлопець і попросив подивитись на нагана.

— Хочу добре знати, чи варт за-для того вступати... А чи всім дадуть набої? Я вже раз вистрелив собаку, — попав у самісінький зад.

Хлопці сміялись, а Батал крутив своїм наганом, не даючи в руки, а тільки дратуючи їх.

— Комсомол на службу не бере, він не міліція.

— Та як же до вас потрапити і як тую зброю одержати?

Наган блищав перед очима — такий міцний, він цілує, як ніяка дівчина — вогнем цілує з радості...

— От розцілуємо ми банду!

... На зборах їх, за довгими сутичками промовців, затвердили членами КСМУ і тою же ніччю вони пішли додивляться:

... над яким дахом димок сивенький в'ється — самогон трусити.

... в вікна ранком стукати - трус робити, зброї шукати, хліб захований в землі виривати.

... Ніч. ... Тиша

... Небо низько наслалось, мов душе покривало, а під цим покривалом по просторах глухої тьми хлопці-юнаки ходять-лазять тінями-марою.

— Ось... бачив... офіцер... той... пішов...

Пошепки дівчина Поля сказала, а чути, язик мов соломою ворухить в зубах. В окні чужої хати, куди чорні постаті посходились — ледве вогонь блимає. Підходили, дивились. Не чути... Не видно...

А хто тут господар?

Нетерплячка кусала кішкою серце, але коти тихо блукали біля мишей і готували зуби й кігті.

Знову ніч сутеніла в ранкових примарах. Ранок народивсь і побачили комунари — мало сил ще для нападу першими. Поля з Гнатом пішли. І коли сонце вигравало в росах, вони в обнімку, як брат і сестра, спочивали на столі в кімнаті осередку.

Гвинтовка стояла в Гната біля голови, наган № 22738 під дівочою хусткою лежав.

Гнат їй подарував.

Діти злякані вбігли в хату і загвалтували:
— Батьку! Батьку, йдуть!

— Хто йде? Знов кансамолісти? Несе їх, задристаних! — батько вивалився у сінці, а там вже Гнат стояв з озброєними хлопцями і наче чекав.

— Що добродії, знову трус?

— Не добродії, а товариші!

— Ну, куркуль нам не товариш...

— Еге, ми зробимо маленький.

— Та в середу ж тільки був. Куди ще? І чого вам шукати, коли в мене нічого нема, — куркуль шпурляв очима і в ноги, і в гору, і в обличчя. Очі наче кам'янці падали і хлюпотіли злістю по червоних юнаках.

— Про це не питай. Ми своє зробимо.

— Та товаришочки! Це лихо — мені і сіяти буде нічим, до того забрано все.

Гнат стукнув гвинтовкою в долівку.

— А може ми не хліба шукаємо? Хлопці, йди!

Глянувши долу, він побачив — глина свіжа, (учора намазана) стукнув, а з-під неї дошки щілинками в провалля відкрились. Стукнув ще — глина посипалась.

— Егеньки, господарє! Хлопці, живо! Шукай тут.

Громом вдарило куркуля. Він відштовхнув Гната і вискочив на двір.

— Жінко, біжи на дзвіницю та дзвони! Щоб усі знали, що останнє грабують. Ей, люди! — і галасуючи, мов божевільний, кинувсь тікати до своїх.

Гнат розгорнув дошки —

— велика яма, в ямі повно мішків, в ямі мішки зерна, в мішках пшениця, а поза мішками чорним дзьобом залізо якесь дивиться вгору і вісім гвинтовок соломою вкрито.

— От несподіванка! А де - ж господар? Треба, щоб він сам бачив все. Хлопче, біжи, заверни його!

А по селу тим часом надійшливо розлягалось калатання дзвонів. Селяни вибігали, гадали пожежа, але диму не було видно. Думали банда напала — пострілів не чуť. Бачили деякі: летить по вулиці дядько і репетує, а за ним женеться комсомолець з гвинтовкою.

— Дядьку! Поверніться, щоб обшук справедливий зробить.

Дядько тікав до своїх.

— Люде, йдіть до мого двору, там Кансамол порядкує без мене. Ідіть, люде!

Дзвони ревли і якимось умовними побреньками когось викликали. Гнат поліз із хлопцями в яму і викинув одинацять мішків чистого зерна. Хлопці зраділи й один із них побіг за підводами. А дзвони ревли. Люди гуртом у двір куркульський ввалились, дивляться, як юнацтво з пилом працює.

Бачили : кулемет, схований в землю, витягнуто наверх, а по ньому — білим написом по щиту :

СМЕРТЬ КОМУНІСТАМ

так хтось наготував для Комуни доброї зустрічі й крейдою написав два слова цієї бандитської молитви.

Дзвони ревуть, а батько репетує і всіх обіга, звертаючись більше до одного нетонесенького чолов'яги.

— Люде! Послухайте мене, люде добрі! Захистіть. Ви ж бачили, що в мене раніш було у дворі, а тепер пусто — все забрали. Захистіть!

Прибіг хлопець, той, що бігав за підводами, і сповістив, що не найшов нічого. Гнат стрибнув очима на куркуля.

— Тепер, дядьку, свою підводу давай!

Дядько заскаженів :

— Моє і моєю підводою грабуєш?

Нетонесенький чолов'яга підійшов до Гната і поклав руку на плече :

— Ти що? останне?

— Дядьку, не мішайсь! Не твоє діло.

Заревіло в натовпі : „молокосос, а розпоряджається“ і схвильовано підступили ближче. Куркуль кинувсь на Гната. Тепер він зміцнів.

— Геть, паскудо! Не ти сіяв, не ти й збереш!

Хлопці схопились і натовп добрим словом просять відійти, а ще краще розійтись по хатах. Натовп вирує, дзвон таємними закликами гуде, а Гнат гвинтовку наставивши кричить дядькові :

— За схованку зброї і за бандитизм — за-
арештовую тебе. Хлопці, в'яжіть його!

Натовп поволі вмішавсь у боротьбу. Дядько,
сплутаний юнацькими руками, качавсь по землі
та вибрехував: „хто в бога вірує, рятує!“

— Браття, комнезамці! Невже куркулі знову
зверхнять? Хто з душею бідняка — сюди!
Сюди! — і комнезаможники, побачивши гору
з одинацяти мішків зерна, (на нього поля не-
засіяні чекали), шугнули на поміч.

А за дзвонами десь далеченько почулись
постріли.

Натовп вмить струснувся пожовклим листям:

— Банда!

Крик дівочий — Полін не перекричав, але це
слово, мов голка з ниткою, вшило страшну
строку в людський гармідер.

— В селі! Грабують!

Натовп, мішаючись в пилюку і крів, кинувсь
у розтіч.

— Здавайсь, сволото червона!

За хатою, за тинами, що хату обгородили
(колись куркуль турбувавсь), бігали бандити і
пострілювали на пригорок, на хату, де захища-
лось червоне юнацтво — там тиша намерзлими
стріхами нависла.

Тиша стояла соляним стовпом і роз'їдав
увагу тільки наган № 22738 —

рукою — в вікно,

дулом — в тіні поваучі,

мушкою — твердо по меті —

бах! — ах!

Повзло три, уповзав один — і знову Поля
чекала за пічкою, поки постріли концентрова-
ним горохом не відскочать у відгуках.

Тоді Гнат Батал кулеметом, де напис ганебний сивів крейдою, строчив:

— Та-та-та-та-та-та-та...

І покрик там і жах-матюк махновських панахид і смерть, що хрюка в розтерзаних грудях.

Банда: Здавайсь!

Наган чіткий, не істеричний, залізний:

— Ба-бах...

Словом:

— Сукини, розтакі... (влетіло)

Оливом:

— Бабах-бабах... (вилетіло)

...в бандита, що дряпав за клунею по тину і намагавсь підпалити.

Кулемет в дзвінких мажорних звуках братавсь із наганом:

— Ти-ти-ти-ти...

— Ба-ба-ба-ба...

„Ти-баба!“ Дочуваючи таку симфонію, банда відповзала. Гнат-же бачив: в клуні стояли господарські коні.

Коли-б до них... загибель стрепенулими птахами вогня вже на даху і зараз заб'є, задушить широкими димними крилами...

Поля підійшла до дверей, а комсомолець юний, замісник Баталів із розтерзаними, розчавленими грудьми плакав і чіплявся за подол:

— Добий, Полю! Згорю...

Живі рвались у двір. Пожежа спускалася нижче. Від диму боліли очі, а Поля йшла вперед, минаючи юнака.

— Вбий, сестрьонка!

...і вихвативши наган, застрілівсь...

...Крів, оприснувши кулемет, заплямувала перекреслений напис і він з відтисненням чер-

воної долоні дививсь через дим, через пожежу,
не стріляючи

СМЕРТЬ БАНДИТАМ

Далеко тупотіли коні. То втівав Гнат із Полею
(наган в руці).

Робітник з Третьої сидів у Чека, в будинку,
що заанімівши від страшних напружень боротьби
мовчазнів холодним ранком.

Робітник з Третьої звузлив брови. Нахню-
пивсь і довго вирішав хитру проблему. Брови
гнулись лозинками. Зморшки косячками промі-
нились на лобі.

... „Чирк“ (Резолюція).

Батал дививсь на нього, перевіряючи свої думи.

— А приведіть сюди Збишка - офіцера...

Мовчазно було в кімнаті. Батал, як „сексот“,
розкрив контр-революційну змову в зв'язку з
нападом банди (я про це, читачу, не пишу) — і
в наслідок цього Робітник — теж мовчазний —
до столу нахилився — з сивого розуму думки
вихватував, олівцем схему накреслював.

... Ввели Збишка.

— Розкажуй!

Помовчав Збйшко, а потім як із клубка, нитку
розмови потяг і відкрив в глухих словах кар-
тину нападів та знущання.

Знову з переказів Робітника з Третьої я взяв
куди мандрував наган № 22738), чії руки обпалю-
вала його гіпнотизуюча сталь і...

... що було з Полею після бою.

Не втікла вона тоді. Кінь спотикнувся.

...Зв'язану роздіту комунарку бандити положили на землю. Обмаране шмаття теліпалось на дівочому тілі. Отаман підвів раненого Збишка і вказав пальцем на ноги і пухкі груди.

— Згодні? Я перший, потім ви...

Збишко згадав, що отаман охочий до проституток, що на обличчі в нього і руки в пухлях гнилотних,—

— Краще дайте води,— відійшов, зітхнувши...

— Хлопці! В чергу!— Крикнув батько, а Поля, застигши від жахливого гоготу, крикнула нестямно:

— Вагітна я. На п'ятім...

Руки забігали по тілу, фарбуючи червоними плямами—вага навалилась і гострим болем ударило в плід...

— А вона ж комуністичеське щеня виношує... Невже родить червоного?—і бандит моргнув половиною обличчя,—я зараз так зроблю, що вона родить чорного.

— А як? А ну!

Регіт замовк перед його ворожим лукавим поглядом.

Поля жалкуючи, що не застрілилась останнім набоем, відкрила очі і попрохала застрілити її.

— Ага, добре! Пороху і наган „сапствена-ручний“ командирші над червоним бараньйом подать сюди.

Подали, зареготали.

...Полі розв'язали праву руку і дали наган.

— Ну, там повний заряд—хватить. Починай: дуло до скроні, курок на взвод... плі!

Але Поля вільною рукою швидким рухом
підвела наган

з дулом — у банду.
з мушкою — в груди.
з курком — у набої

— Ох! Ай-я-я-а! Матір небесна!

Вогонь і дим. Вогонь і дим.

Поля, пам'ятаючи про себе, піднесла дуло з останнім до скроні. І коли обсмалене волосся чорними ниточками звилось від вогня, почула вона, що зараз кінець усьому: бандитам (скільки вбила — п'ять чи шість?), її кінець, тільки не кінець боротьби за революцію (Ей, товариші, продовжуй!) але...

...Регіт заглушив шепотіння ночі. Лісовик стояв біля Полі, схрестивши руки, як куркулячий Наполеон.

— Як? Він ще живий?

І він — дійсно живий, вихватив з кострища гіляку. Крикнувши —

— Хрестини чорної дитини відкриваю! Тікай! — підніс палаючий вогонь до живота, а другою рукою сипонув на Полю жменю пороху. Пороховинки чорним маком розкотились по розовому тілу

...І коли в останнє по всім коридорам мозкового апарату в Полі забриніло, застукало закликком:

— Ей, товариші, продовжуй!

...В ту саму мить порох вибухнув кущем пекучого вогню і живіт зачорнів вивороченими кишками. З них вибігла розлитим морем червона крив і струмками освятила тіло молодій комунарки.

... Так хрестили дитину...

... Так сміялись там, бо наган був з холостими... Наган № 22738.

Не родиться вже від Полі синок у Батала.

Не буде Гнат Батал в обнімку з Полею спати — і тому він лютував, горів від злости та помсти, обпікаючись п'ятками об землю, бо тому, хто мститись хоче, мариться ніби - то вся земля нафтою палючою полита.

Не було покою Гнатові.

Наган, що від Збишка відібрали, став нині єдиною радістю, єдиним спомином про Полю, тверду дівчину,

— і це залізо ще міцніше прикувало його до подій революції.

Розділ другий

З Баталом я познайомився на комсомольській роботі приблизно в травні 1922 р.

Він закликав мене до себе й ми провадили вільний час в романтичних оповіданнях з Нага нової доби — Чекізму.

Він вихвалявся своїм наганом, любив його, як брата, й тому в оповіданнях велику долю вділяв

„НАГАНУ - БРАТЧЕНКУ“

Таким іменням та прізвиськом він охрестив його.

... Я заходив — наган лежав на столі на книгах. Я дививсь. Під ним лежали Ленінові твори.

— Ну, ну — не чіпай. Не ображай мого Ваньчика - наганчика. Помий руки, а потім...

Я здивовано дививсь. Батал підходив, виривав наган, викладав набої і перелічував.

— А ти ЦЕ не читаєш?— піднімав я під його очі том Леніна. Його очі тупіли. Близьк ізгасав.

— А ти науку нагана знаєш? А ну, скажи, яка це частина, а це?.. Скільки частин усього?— шпурляв він у мене своїми запитаннями - бараболями.

— Свое в свій час.

— Ех ви, лизаки непманські! За НЕП... А чи ви питались в цього товаришка Ваньчика: ввести, чи ні?

— А ти заглянув у книжку, що Ленін каже про НЕП?

Ми сходились ближче. Він тримтячою рукою зцапував мій ніс і наставляв дуло.

— Понюхай чим пахне з нагана? Револуцією... Відкіля революція вийшла? Відділя, товаришок!

Я хапав його за чуба і в розкриті сторінки тикав лобом, приказуючи:

— Як з дула родилось життя, так з дула родиться й смерть. Ти прочитай—що з сільським господарством стало та з промисловістю.

Батал люто захоплював книжку і, щоб я не розкривав, клав зверху нагана.

— Не смій!

Я розряжавсь електричною промовою, напружував свою мозкову динамо, шукав такої сили, щоб зразу освітити його голову і щоб у словах, як у приводах, уклавсь вірний міцного вольту погляд. Він повертався до мене спиною, з-за спини через плече цілився наганом і наказував:

— Іменем тов. Нагана Братченка—залізного революціонера, геть, „соглашателю“, із моєї хати!

Це він мене звав угодовцем?

— Ух ти, чорт побери! Наган ще панує мозками Баталів. Докажи сліпому чекісту...

Я йшов геть і прощаючись бачив, що наган знову лежав на Ленінових творах.

— Не страхай і не дави даремно Леніна.

І я зникав.

— Бач! Бач! Це вони. Агітують, заважають нам працювати. Дивись, лахудро!—і Гнат розкидував перед моїми очима листівки, писані копіровальним папером—якісь бліді, немічні, як кисейні баришні, що хочуть забратись у серця. Листівки никли одна до одної, ніби лякаючись нас.

Це були прокламашки з виснаженими, як після довгої хвороби, кавтюхами літер в кінці:

ГРУППА МОЛОДЫХ АНАРХИСТОВ „АВАНГАРД“.

— Що? Бач: вони цькують робітників через отой НЕП,—і Батал спинивсь на слові „НЕП“.

Я мовчав і нарешті мовив:

— Ти чекіст. Лови їх. Лови на брехеньках. На провокаціях, усюди. Лови і край.

Гнат ховав їх, і ми йшли в парк, туди, де широким байраком виходить з міста провалля, і довго вели розмову,

— перед з'їздом як раз, —

а ніч тепла опахалами вітряними жалась до грудей.

Урочисте засідання Сьомого Губерніального З'їзду КСМ Н-щини...

... ввечері 5 жовтня 1922... закінчилась... грандіозною факельною... демонстрацією.

Я, теж делегат Губз'їзду, змішавсь з комсомольськими масами. Зустрінувшись, ми, старі товариші, склали чималу групу, яка стала попереду демонстрації.

Велика бадьорість залунала в серцях. Факели виголосили конкуренцію місяцю, і ми декретували їх, як революціонерів тьми.

— Батал, і ти — делегат?

— Е, ні. Я тільки гість. Тю! А народу скільки...

— Приєднуйсь до нас! — крикнув я.

— Ні. Я з боку подивлюсь на вас. Армія — ви, скільки тисяч?

— Не будь глядачем, як міщанин. Вливайсь!

Але він своїми ножицями — ногами розсік юрбу і зник серед сторонніх осіб.

Дзвінко прозвучала команда. Факели вгору — в гулке лунаве повітря хвостами червоного диму козирнули. Пісні розкотом винесли з грудей, море голів загуло, забилося в небі й серед будівель комсомольським хоровим загалом. Демонстрація пішла. Ніч геть утікла. Місяць від заздлости засочивсь блакитним сріблом.

Я —

Питав інших: що ми? Сила? Зміна?

Почулось:

Ми —

Пісні. Бентежні віки. Кам'янярі всесвіту.

Секретар Губкому глотку в бублик скрутивши:

Від знання зброї —

До зброї знання!

Ми жили в колисливих лавах.

Ішли.

Коли ось...

Дзісь! — Каменюра відскочила від вітрини.
— А, не бере? — юрба скажено перескочила
з пішохода на брук.

Новим залпом сипнули каменюки.

— Геть — НЕП!

— Лапатих бий; бий!

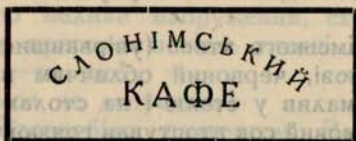
Вітрина розкішної чистоти розкололась на
іскряні бляшки.

Розколини в товстому шклі, переполосувались
вздовж і вширш і прозрости не стало.

— Ге! Бий!

— Ге! Розтаку сволоту!

Вітрини:

Вітрини:

... лопались, брязгали. Сипались на асфальт.

Юрба увірвалась і залихвотно руками з
дрюками, з камінням, юрба безшабашного хулі-
ганства, дезорганізована, руйнуюча біла, гу-
пала, трошила. Увірвалась і на столи, на мар-
мур білий, на крем пирожних, на рожеві везе-
рунки по шоколадному тісту, в сніжні хлоп'я
мармеладу, в плитки шоколаду — в білосніжне

таке ніжне чоботом тужнула. Каблучищами затоптала і в свої голодні підшви сахаристий сок впитала.

... а там у нас демонстрація далеко хвостом своїм барвистим вкривала, вилася, килимом голів, улицю вквітчала, молодь організовану вела.

... тут непмани тікали задворками.

... Чорнобородий, красивий вугольною мужністю, ставний, як Байронівський герой, -- власник „Тадеушу“ вискочив і гукав у полохливу вулицю, пустопорожнє місто.

— Червоний погром? Ааа... мі... ціонер!..

... „Комса“ далеко за корпусним садом шла — не чула.

У Слонімського хтось (увірвавшись в селянській дерюзі, червоний обличчям від натуги) наганом смалив у стелю і на столах мармеладних в кремовий сок втоптував грязюку придорожню, втоптував серце, розкривавлене НЕП'ом...

Наган бухнув ще раз і зник сірячиною в темряві.

Каміння по інерції луснуло в вітрину — „Військово-Споживчого Товариства“.

Загуло в питаннях, від нестями ковірнуло під груди, а серце затрипотало.

— Ба що це, т-оо-ваа-арр-шші!?

— Надзвичайні збори комсомольської організації міського району вважаю відкритими.

На сцені секретар губкому, делегати губз'їзду, міськомівці метушаться.

Голос дрязький серед тиші нечуваної дає інформації.

— НЕП? Погром? Хто? Вийди сюди!

Тиша. Огляди. Тривога розкладає смак комсомольських зборів.

— Хто?..

— Я, начальник міської міліції, всіх членів КСМУ присутніх тут, оголошую за арештованими...

— Товариші, визнавайтесь!

Знову тиша. Тривога від волос до п'ят.

— Заарештованими, поки не знайдемо винуватих.

Німота, мовчазність. Пошепки слова зриваються й тухнуть, як сірники в велику бурю. Застигла могильна тиша, — в присутності всієї міської організації та делегатів губз'їзду.

Я пам'ятаю велике напруження, схвильованість, сувору приголомшеність тисячі людей.

— Ні, це — не ми!

— Комсомол не допустить!

Загуло. Засвербіло протестом. Засвербіло промовністю.

Залізничник тов. М... член Губкому підвівся і, зосередивши чавунний мах руки над всією тисячею, гучно, роздеристо розбив навислу мовчазність.

— Це провокація!

... чому раніш ніхто не бив вітрин — комсомольці ті ж були, а тепер, коли вся губерніяльна (солідний холодок прийшовсь по спині), — Комсомолія представлена тут, коли вигідно спровокувати, підчас демонстрації, меншовицька анархічна молодь

.... під-зу-ка-ла шатію-братію, накерувала хуліганську юрбу й хоче тепер, щоб вся вина пала на комсомольців.

— Цього не може бути!

— Комсомолец не допустить! Він весь— організація!

... „ось які меншовики. Провокують. Хай вся організація і представники губкомсомолії відповістять на брудний виклик юнацького меншовізму та анархічного хуліганства...“

... Гуло. Кочевріло протестом. Стальним ніби робивсь скелет у кожного й від несподіваної образи кололо болюче в жилах та в мозку.

... Години бігли.

— Товариші! Година ночі. Треба завтра на роботу.

... Години бігли. Винних дійсно не було.

— Без десяти дві. Товариші! Та що це? А як ранкова праця на заводі?

Галас бивсь шумливими крилами в тісні стіни комсомольського клубу. Екстрена нарада бюро губкому скінчилась.

Начміліції, червоний, ображений, вийшов на сцену:

— Дійсно провокація. Додому, братва...

... Я мандрував по панелях в корпусному саді. Було чверть на третю. Товариші гналися за мною, а в мозку сверлило: „провокація, ранкова робота, образа“.

Місяць - же, як блин, шкваривсь у блакитній сметані заходу й насмішливо перевертався ротом догори (наче обіжрався), і сметана блідим світлом лилась на будівлі й панель, і черевики мої ковтали її крок за кроком.— Я йшов і лаючись і кленучись.

Батал зник на два тижні, і я довго не бачив його. Навіть у сутолоці днів, у розливах невимістимої (ні в себе, ні в 24 години) праці, я

забув про нього. Дні на веретено часу намотувались, і тонка пряжа юнацької праці виповзала, сукнями шовковистих перемог, шляхи вкриваючи.

Я що - дня чекав Гната. Його не було.

Нарешті він прийшов, як вітер, якого зачekaliлись на морі.

Я показав йому схоронене число губчасопису „Голос Труда“ за 8 жовтня.

Він схопив і насмішливо прочитав :

... підчас комсомольської демонстрації юрба хуліганів, скерована меншовицькою та анархічною молоддю, з провокаційною метою напала на ряд кафе - паштетних та камінням побила вітрини...

... міською міліцією вжиті заходи для арешту винуватих. Ведеться розслідування.

— Ха - ха - ха !

— Не дурій, як позапартійна блоха ! Що тут смішного, що пляма впала на комсомол.

— Ха - ха - ха ! — Батал аж повалився на ліжко. — Так їм напечатали. Нехай трохи зубами покладають. Ой, і була ж робота, уявляю !

— Не дратуй. Кинь дурниці. Радієш провокації. А де ти був, може й ти... ? — я розлютований підскочив до ліжка й заткнув йому рота. Але він реготав, і слюна випузирювалась між моїми пальцями. Він пхнув мене ногою.

— Пусти, дряпло нейотоване ! І чому я не знав, що таке скоїться ? Я - б перший каменюрю...

— Так і ти там був ?

— Ні, я не був — і очі хитрим арканом закинулись над моєю головою.

— А де ти лазив ?

— На селі, в братви був. Собою вихвалявся, бо дуже моторний я. Бач — він поліз у кишеню.

— Гляди, швидко вискочиш з комсомолу...
Він вийняв наган і, наставивши на мене, звів курок.

— Ще тільки слово за НЕП — прострілю, як фанеру.

Я занімів... Невже він здурів? Божевільний?

— Тільки слово — і вилетить душа лизати небо... Замовчи перед наганом — ти бо язиком за революцію, а він свинцем агітував. Ну?

Я гіпнотизував його своїм зором і, зціпивши зуби, чекав кінця занадто небезпечної товариської шутки. Наган рівнявся на мої груди, а курок погрожував зірватись від найменшого руху.

— Ти дивись!

Я мовчав, поклявшись переконати його потім — не в цю люту хвилину.

Раптом він спустив курок. Я закрив очі, чекаючи... Донеслися тільки слова: — В твоїх пропонуваннях стільки користи, як із кулі з гг...
... лини.

— Хо-хо-хо! — Він шпурнув наган на подушку. Я здивовано повернувся до життя. Він лежав, вибрикуючи ногами, як теля, і реготав. Потім підійшов до мене, поклав руку на плече й широко сказав:

— Егеньки, ти твердо стоїшь! — (А в мене дійсно, ноги аж застигли, застовбуривши, і тепер їх шпринцювало гарячою кров'ю).

— Друже, Володінько! Та чи я-ж тебе застрелю? Ти-ж мені товариш, як ніхто, а Полі нема... Подивись на наган.

Я подививсь. Число 22738 чеснуло гребінцем цифр. Барабан був пустий.

— Володя! Друг! Та чи не сукини сини ті, хто НЕП не стримує? В мене серце, в мене

душа бунтує. Та хіба - ж для того ми кулеметами красномовність вивчали? Де - ж наслідки революції? — і він сумний присів на ліжку.

Я підняв наган під його очі.

— Тебе наган губить. Він тебе причарував, і голова стала наганячою.

Він похнюпивсь і уставивсь обличчям в долівку. Я вирішив почекати, а своє взяти.

— А де - ж кулі відділя?

Він мовчав. Я повторив запитання. Мовчання. Хвилина. Дві. Ще хвилина.

— І не догадавсь?..

... У паштетній Слонімського і в небі, що сміялось над нами п'ятого жовтня...

Батал мовчав, жарко дихаючи на наган, сива сталь якого вкрилась кришталевими крапельночками пари.

Я (невже він — вояка революції — плаче?) несподівано доторкнувсь своїми пальцями до його повік. Дійсно, на м'якоті пальця зосталась маленька прозора сльоза.

— Батал, ти? Чекіст? Вояка? і бабниш?

— Ех, Володя, Володя! Досада і злість іржою виїдає моє серце. Я хочу, але трудно помиритися з НЕП'ом. Я хочу... І не можу.

Я спокійно витримав напор його болючої промови й, побудувавши схему доказів в своїй голові, витяг твори Леніна.

Батал ще чортихавсь і матюхавсь і небесною канцелярією, і сонцем, і зорями, і всіма планетами, потім підняв наган і подививсь в його дуло.

— Знаю, цей крицевий мовчан нічого не скаже. А якби сказав... ну, наган, скажи, друже!

— Замовчи зі своїм мовчаном. Ось тобі порадить хто — Всесвітній Головмозок. — Я, роз-

кривши Леніна, без дальших передмов прочитав два чи три абзаци.

Гнат помовчав, чортихнувшись в курину богородицю, і з надривом скрипнув зубами:

— Ну, розкоти їх в загробу марганцем! Христа я положив на них! Давай, Володько, почитаємо Леніна...

... ми читали, сперечалися, дискутували.

Провівши Гната додому, я побачив у перший раз, що наган (посоромившись, мабуть)

— не лежав

— на творах

— Леніна.

Одним морозним ранком у наш заводський осередок зайшов з обслідуванням секретар міському і один з бюристів Повіткому КСМ.

Я по звичці товариській контролював їхні портфелі й частенько розгружав від нікчемних бумажок. Циркуляри, тези, протоколи шелестіли папіросним папірцем.

„Протокол № (очі мої перекосили рядки літер). Повіткому від (я скавав очима долу) затвердження постанови Н-ського осередку про тов (молотком уваги я прибив мій зір).

Знову затвердити постанову Н-ського осередку про виключення тов. Батала Гната за хуліганство та нестриману лайливість. Взагалі про відновлення в членах КСМУ тов. Баталу Гнату відмовити...

— Як? Невже? — скрикнув я.

— Трепло! Занадто вихвалявся, знаєш, тим...

Мають моє обличчя виявляло великий знак запитання, бо повіткомовець засміявся.

— За вітринну історію.

Наче в серце хтось пальцем штрикнув, стало боляче й соромно за непорозуміння.

— Да - с! Буває й коту пришмалює лапи, коли сунеться на сковороду за жареним. — І кивок головою.

— Да - с, Володя! Вояку - чекіста, того, хто перестріляв цим наганом не один десяток ворогів революції, просять сміючись: „Геть із комсомолу“. І все через НЕП! — знову кивок головою й грудьми.

Я чув, що все клекотало в ньому.

Почали розмову. За розмовою дискусію. А в дискусії слова випекались, як бараболі в багатті, від швидкості в роті пекло й не можна було ковтнути. Батал зривавсь зі стільця, кулаком стучав, — погрожував.

— Хай у тебе залізні докази. Розум скоряється, так серце — ні.

— Не покорности, а іншого треба

— Так ти скажи тим барбосам — портфелістам, що я правду знайду. В Губкомі. В Цєка, а знайду. В Червоне Козацтво не посилають тому, що якийсь портфеліст мораль прописує і з КСМ виключа.

Батал розмахнув своїми ножицями - ногами й вимірював третю верству по кімнаті. Табуретка перекочувалась з одного кінця кімнати в другий.

— Хай у тебе мозки з чавуна, так ти серцю, що за революцію крів попортило, докажи. А чавун для серця надто холодний.

Я спокійно, не перекикуючи, влітав в його розхвильовану промову, нешвидкі склади:

— Не впа - дай в че - кі - стську іс - те - рі - ю. Пе - ре - ко - най - ся сам, що так краще.

Батал лютував уже й на мене.

— Я істерик? Я неврастеник? А-а! І ти туди. На! — І він махнув рукою на всю широчінь свого плеча, блимнувши над моєю щодокою своєю долонею...

(Ти, читаче, гадаєш, що Батал заліпив мені ляпаса в двадцять тисяч кіловат? Ні, для цього ми ширі друзі, та й, крім того, не таке розхитане серце-динамо, як у Батала, могло це зробити).

... він блимнув чимсь білим.

— На! Віддай, бо я сам не піду — і він грюкнув дверима.

... Я з сумнівом знизав плечима: це була заява в великому конверті до Губкому КСМУ.

Вкупі на широкій нараді ми зачитали її.

Я додаю тут без ніяких змін цю оригінальну заяву:

Слухай, б р а т в а ! (підкреслено два рази).

Слухай мене - юнака. Я комсомолец, зовуть Гнат, прізвище Батал, що захищав три роки нашу рідну революцію з наганом в руці. Я звертаюсь до вас, бо маю більше довір'я, ніж до тих барбосів-портфелістів, бо коли вони вилізли на роботу? В НЕП, а хай-би хоч разочок полизали червоно-армійського котелка.

За що мене виключили з КСМ?

За те, що я чекіст? За те, що з наганом носюсь? За те, що, голодуючи, я не можу дивитись, як хтось мою кров заїда мармеладом?

Я наганом захищав честь червоного знамени, я наганом вирятовував, кулями шукав правди. А свинцем хто агитував за революцію? Я так робив, і червоне знам'я зоставалось червоним знам'ям. Завели НЕП, — я й тепер шукаю правди. Хто скаже, що не маю права бачити, що знам'я наше рижіє, линяє, наче дощі висмоктали фарби. І я, товариші-комсомольці, вирву своє серце з грудей, розчавучу його і покроплю своєю

кров'ю червоною, щоб змили оту рижу ганьбу (підкреслено де один раз, де два) і щоб ви, коли не я, знову вознесли його високо на жак ворогам робочої країни.

Я хочу правди, може знайду, бо шукаю. Але я хочу перше, дорогі губкомовці — бути знову комсомольцем, друге — шамовки, бо без шамовки в кишках пищить і авансом гра похоронний марш, хай хоч хліба просто напечуть з неповських фінтифлюшек, щоб всі трудящі мали, що їсти, в третє — вчитись, або пошліть в Червоне Козацтво, четверте — одягу і чобіт, бо без цього ноги в революції зробляться глиною й розсипляться, і головне, п'яте — правди, правди і правди, бо без правди людина в світі, як блоха з місця на місце скаче.

Іще прошу, комсомольці - друзі, добре мою справу обдумати, бо коли й ваш суд буде такий, що не можна мені бути комсомольцем, значить — і я барбос, а барбосу життя нема, то я буду мати останню сумну розмову з моїм наганом № 22738, розрішення на який сообщаю за № 1211, в чому і удостоверія ГосПУП. А також іще деяких політпротитутоток скубаніть добре за чуби, щоб звикли розмовлять з парнем, як з парнем.

Потім заклаинаю нікому не казати, що роботав у Чека, бо стану сукиним сином за невиконання уставу.

Іще прошу в останнє в прозьбі не одказати.

Зостаюсь чесний сексот

Комсомольський захисник революції

Батал Гнат

Комсомольський білет №

Село
повіту

... Батала після довгих розмов, суперечок, пропонувань, огидства до „дурної заяви“ постановлено було послати в Червоне Козацтво на іспит. ... Копію заяви я зоставив у себе.

Наган він забрав із собою, але обіцяв подарувати в тому разі, коли Комсомолія зробить щось корисне для Черкозацтва.

Час мережив літа, і мене перебросили на новий великий завод. Тільки в 1924 році на день шостиріччя Червоної Армії я з одним іще товаришем повіз від імени кременчуцької Комсомолії подарунки 1-му Конартдиву.

Так через півтора роки ми зустрілися знову.

— А, Володінька! Мое-є почтеніє і уваженіє-є. Скільки чавуна мозкового переплавив на крицю? Га?

Козаки кидали нас на „ура“. Батал усюди був нашим проводирем. Він наспівував пісню з Безименського „Комсомолії“.

Ну - с коммунисты, публика

Все мыслит об одном :

Жила бы Совреспублика,

А мы то... проживем.

Я нагадав йому старі пригоди.

— А? Ваньчики-наганчики... Було, що й казати.

Він сміявся, радів — і я чув, що це інший Батал, але доба військового комунізму залишила велику смугу. Він все-ж таки залишався наганістом.

— На, дорогий товаришу-брате! До твого заліза в башті — залізо в руки.

(... Я зараз дивлюсь на цей наган № 22738, що став тепер моїм. Яскраво пам'ятаю, що Гнат з раптовою тугою розлучився зі своїм Братченком).

Дійсно, туга і туманні спогади електричною іскрою засвітилися і зникли.

З часу мого гостювання в Червоних Козаків наган завжди зі мною в усяких походах в далекі, глухі місця...

... Він сивіє своєю синьою крицею в моїх руках. — Зараз я держу його перед очима.

... спогадами б'ються перекази Баталові

... Я пишу. Пишу, читаче, для тебе.

... Що зараз з Баталом? І чому я не розповідаю до кінця? (Ти запитуєш).

Я розповідаю про наган, а не про Гната. Я не вбиваю, не топлю, не вішаю — я пишу дійсні картинки життя, що прийшли з наганом

число двадцять дві тисячі сімсот
трицять вісім
до мене.

А проте й про Батала. Він живий В Червоних Козаках. Пише іноді листи. В останньому ось що

... Я знав, що Збишка Яна (пам'ятав, я колись казав) розстріляно давно ще... Знав, Володько, я помітив у себе сивизну. Це все через... Ну, сам розумієш — загнався я (підкреслено)... Ну, як мій наган пожива? Ти тільки не будь гадом та не держи його в чемодані — цим ти мене ображаєш, а носи, стріляй іноді...

Таке Батал писонув, ну і чоловіче, все наганом живе! Я замисливсь. Стріляти? В кого?

... Ти, я чув, літературою цікавишся. А як на твою думку вірш такий:

Я не знаю, хто кого морочить,
Але я - б нагана знову взяв
І стріляв - би в кожні жирні очі,
В кожну шляпку і манто стріляв...

Я дочитав листа. Він Сосюрою натяка. Ні, ніколи так не буде. Невже ворогів революції зараз треба лякати пострілами, а не заводським гуркотом?

... І я написав Баталові таку відповідь :

... чудаце!

Ти стріляв з нагана, і не диво, що плече з віддачі заболіло. Знову старі настрої... Послухай, Гнате, мій комсовий брате. Та годі-ж нам гонувати революцією з нагана (підкреслив). Кулі — така їжа, що пробками стануть в кишках, і тоді ніяка касторка, ні сам Семашко не допоможуть... Є, друже, різниця: сивіти головою і сивіти серцем. Ти-ж, Гнате, серцем на сивизну склонивсь
... гляди, чекаю відповіді.

... я ще раз дивлюсь на мій наган... спогадами в мозкових нетрях ширяють перекази Гнатові.

... Наган — мовчазний (а мовчазний він ще страшніш, бо заклика до майбутніх офір); із дула струмок думок виливається на папір.

Мовчки я кінчаю про наганові пригоди — і в ніч темну, глупу йду на Основу керувати політшколою,—

роботи, роботи, роботи — і без наганових трагедій досить.

От і все.

Харків

КРОКИ СЕЛА

I

Сонно тонуть тони в тінь,
Гасне промінь під вікном,—
Гонить гомін гордий кінь,
Крає крилами село.

Тон і промінь тонуть в масах,
Кінь копитом б'є кругом.
Дибом класа б'є на класу,—
Крає крилами село.

Зануздали. Кінь — на полі...
Хліб і хліб — де був пирій...
Закричав завод од болю,
Розчесавши димарі.

Кінь басує, ріже межі,
— На зворотах — знов огріх...
Думка плине і мережить
(Птах залізний угорі) :

— Тут коня, коня із криці
Взять пустить в широкий степ,
Кинуть камінь у криниці,
Глянуть зорями з-під стелі!

Думка плине... Степ мережать
Сотні стриманих машин.

Кінь басує, пильно стежить,
Слуха поступи годин...

Сонно тонуть тони в тінь:
Трахка трактор за селом.

Гонить гомін гордий кінь..
Степ розкрив нове крило.

II

Гонами гомін розгонить,
Повінню пінить село
Йдуть молоді ще колони :
З нетрів степів комсомол.
Йдуть і завзяттям шматують
Бога, панів і царя..
В мозкові — зброю гартують ;
В серці — червона зоря.
Йдуть і розпалюють заклик,
Сіють по вулицях гнів :
— Гей, ми захопимо захід,
Скрізь пролунає наш спів!..
Бачуть : кивають острішки —
(Голови сивих дідів)
— Гей, почекайте ще трішки —
Втягне і вас колектив..
Спів розкотився на сцені :
Весело стрів їх сельбуд.
Шлях їх — улюблений Ленін —
Стеле в майбутнє їм клуб.
Йдуть молоді ще колони :
З нетрів степів комсомол..
Гонами гомін розгонить,
Повінню пінить село.

III

Бурею мчить сонний легіт,
(На розчахнених обріях — тло).
Час горить на червоних лезах :
Задзвенів у рядках агітпроп.

І розбуркані сили стихії
Міліонами іскор горять...
Відчуваємо племінь Росії,
Поспішаємо Захід обнять...
Молода, повна палу, Вкраїно!
Не дала ти яскравих імен,
Але кинула зерна на ниви
І зняла сотні юних знамен!
Серед них твій розпилений геній,
Серед них твоя молодість, міць.
Ти стоїш непорушна, як скелі,
Гомониш рухом степу і міст.
Хуторяни зняли вже знамена
І зливаються з лавами сил.
Потонули в загонах імення,
Але сяє міцний колектив!

Прилуки

ЗА ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ

Заходило сонце за поломаний обрій і кривавицею плакало. Сльози соняшні залили півнебосхилу, і був він червоний, як хустка на плакаті „Не забувайте нас“, що висить у Сельбуді. Надвечір'я ясне і прозоре. Вітрець на грає невимовно солодку мелодію на туго натянутих струнах тополь.

За Сельбудом у садку на траві розіслалося десятків зо два хлопців і дівчат, і пісня гойдається на вітах дерев...

Лунала мелодична й раптово обірвалася сміхом,— вискочив на середину Сенька Маринований і, дрібно притоптуючи ногами, не співав — вимовляв :

У попівському будинку,
У кутку замість ікон,
При нашому сельбудинку
Іллічовський уголок.
Ех, наярівай.
Виговарівай!
Ух - ха - а ! ..

Ребята скупчились коло нього.

— Піддай жару, Сеня!

А Сенька зупинивсь і, розхитуючись, співав.
Голос у нього молодий і дзвінко-метальовий :

Ви дівчата - комсомолки,
На культуру начхайте,

парнями - наймитами
Повсякчас гуляйте...

Гурт залився сміхом. Хтось підхопив:

І-і-і-іх-ха!..
Викомарювай,
Ех, наярівай!

Сенька хотів був продовжувати пісню, коли не так воно сталося, як жадалося. — Із Сельбуду прожогом вискочила Ївга і крикнула на все горло:

— Без усяких церемоній, замовчи! Братво, зараз екстрене зібрання по питанню нащот кооперації!..

Сенька, як обірвали його, так і лишився стояти з роззявленим ротом. Постояв хвилину, махнув рукою і промовив:

— Якщо з приводу кооперації, так я безпреміно тут. На усякі збори чергові й надзвичайні — завжди готовий!..

А Варка переїначила:

— На всякі капості — завжди готовий!

— Ну, то ти вже бре!

— А ти думаєш — я й справді?

Зібрання розпочала Ївга „без усяких церемоній“ тут - же під вишнями.

— Так і так, рахую відчиненим. По черзі — голова Федька Трьохгубий і Стюпка Голінча — секретар.

Федька Трьохгубий сів посередині.

— Вона відчинила, ну, а я зачитаю повістку... Значить, — почав він, — питання стоїть про кооперацію, і я думаю, що як ми усі нічого не знаємо, так даю слово Ївзі Миколаєвні Крав-

ченковій, секретарю нашого осередку, голові Ревізькому нашого ЕСТ-ва, члену КНС і Сельради і прочая, і прочая, і прочая...

Ну хто тут усидів-би мовчки, коли отаке тобі титулування, та ще коли титулує Федька Трьохгубий, що верхня губа в нього розбита на двоє і так чудно розчепірчена.

— Тихо! — гукнув Стьопка Голінча — секретар зборів. — Ви думаєте якщо нащот кооперації, так і реготатись можна?!

Коли збори притихли, Івга почала:

— Кооперація слаба й немає членів і паїв не несуть, а як постанова партії на цей щот, а ми як авангард і актив села — повинні записатись і внести пай і цим виконаємо заповіт Ілліча...

Оце й був увесь доклад Івгин про кооперацію. Промовивши його, вона оглянула збори. Усі мовчали. Нарешті хтось зацікавлено-широ вигукнув:

— Івго, у тебе голова є?

Питання було поставлено рубя.

— Голова?..

Федька Трьохгубий похитав пальцем коло лоба й додав:

— А в голові що є?

— Не знаю...

— Н-да...

Дуська Бутенко вискочив і почав резони викладати. Був він аматором закордонних слів і зворотів мови, і тому промова його була приблизно така:

— Постілько-поскілько ми знаходимось в куркульській блокаді і ситуація така, що фінанси поють романси, то моя конкретна про-

позиція послати нашому секретареві і прочая ноту протесту і, не зловживаючи постановами РКП що до кооперації, ні в яким разі не реабілітувати, а держатись твердо на варті своїх прав і інтересів працюючих...

Хоч і говорив Дуська Бутенко заковиристо, але братва зрозуміла його.

— Фінанси поють романси...

— Правильно...

— Тютілька в тютільку!

— Проти ситуації нічого не поробиш...

Ївга сиділа й червоніла. Як це вона не думалась, що у братви стільки грошей, як і в неї? Що робити?

В поміч став Сенька Маринований, що весь час лежав, підперши кулаками підборіддя.

— А я думаю — ні.

— Тоїсь? — визвірився Дуська.

— Тоїсь? — перепитав Сенька, — тоїсь, хто знає, кому Райвиконком дає з половини вичищати Комисарівський лісок? Не знаєте? А я кажу — куркулеві Харитоненку. А я кажу, чого нам не взяти? А гілля та хмиз? Половину отуж саму продати і грошиками паї до кооперації внести... А сухі дуби на що? Га!

Збори загули. І знову Стьопка крикнув:

— Правильно! Тютілька в тютільку!

— А як не дадуть? — недовіжливо озвався Федька Трьохгубий.

— Не бери на понт і не внось диференціації! — крикнув на нього Дуська Закордонець (Бутенко). — Хоч і був я „проти“, а тепер „за“!

Ївга зрадівши, що справа налагоджується, заговорила. Балакала довго й підтримувала Сеньку. Під кінець зборів вибрали комісію в

складі Івги, Сеньки Маринованого й Федьки Трьохгубого, яким і доручили порушити справу перед Райзу.

Зав. Райзу помимрив трохи:

— Ви - ж мені, шпана мелкозернистая, дерева повирубуете, які не слід...

— Та що ви, товаришу Медунченко... Розчистимо, як слід, — виправдувалась Івга.

А Маринований прямо рубав:

— Ти, дядя, не ламайся, як сахарний бублик. Кажи — дайош чи ні?

— Конкретно кажи, — підтримав Федька Трьохгубий.

Але Зав. Райзу не погоджувався.

— Воно й так конкретно, а тільки що, коли ви мені замість розчистки порубку поведете?

Сенька взяв на пушку:

— Брось, дядя... Це, значить, не хочеш дати? Проти комсомола, значить, за куркулів? А як ми тебе на цугундер візьмемо — Гекака та инше... — і засміявся.

Тоді Медунченко, Зав. Райзу, махнув рукою:

— Ну, що ти з ними вдієш? Ходімте складати умову... Тільки як - же з вами умову складати, коли ви неповнолітні? Ех, шпана, шпана... — І зненацька прохаюче: — тільки - ж ви там, той... без шкоди.

Коли виходили з Райвиконкому, Сенька, розмахуючи „умовою“, затягнув:

Ми ребята - молодці —
Чім - чу - ра чу - ра - ра!
Уламали Зав. Райзу —
Ку - ку!

— Ага! — крикнув Федька, і всі троє залились сміхом.

У неділю, як сонце виринали з-за кущів, що на обрію, летів вітер поранковий селом; летів і, жартуючи, ляпнув по грудях Сеньку, що з сокирою на плечі йшов до Сельбуду.

— Ех-ма! Здоров, вітре!

Сенька й вітер — рідні брати. Тільки одне — вітер не вчив політграмоти... Сходилась братва до Сельбуду. Федька прийшов заспаний та невмиваний, а з Стюпки Голінча хлопці сміялись.

— Догулявся, що й спати не лягав...

— Він у день в лісі навприсядки спатиме!

Пришла Ївга, „секретар і прочая“, посходились інші.

Пішли до Комисарівського лісу.

— А де-ж Митько й Василь? — по дорозі запитала Ївга, не бачучи двох комсомольців.

Дуська Бутенко, великий аматор закордонних слів і зворотів мови, відповів:

— Саботують, бо конкретна ситуація сьогоднішньої ночі вимагала напруження енергії...

Сміялися.

— Заспівати, чи що?

— Валяй!

Сенька кахикнув і затагнув:

Через річеньку,

Через болото.

Ходім в ячейку,

Мое золото!

А братія підхопила дружньо, бадьоро й молоді:

Вона піде ле-нін-ським шля-а-а-хо-о-ом!

Ішли полем, поміж зеленими житами, і пахла пісня житом і землею.

Синів здалека Комисарівський ліс.

Сенька затянув другої:

— Ех, яблучко, що за нація

Записались комсомольці в кооперацію!

Ніна Павловна, „фершалка“, сиділа на ганку й читала „Мертвые души“, єдину книжку, що була в неї, крім євангелії. Власне, Ніна Павловна сиділа й держала в руках „Мертвые души“, а читати їх не читала.

Ніна Павловна думала, чи приїде сьогодні в гості Ніканор Свиридович, „вертинар“ з Голубівки. Заплющувала очі й бачила перед собою його постать, таку „солідную і представительную“, коли Федька Трьохгубий підбіг до ганку.

— Товариш Ніна Павловна! — кричав він ще здалека. — Біжіть до лікарні швидче, бо Сеньку Маринованого, Сеньку нашого дубом прибило... — і голос у нього дрижав, як туго натягнута струна.

Ніна Павловна розгублено підвелася:

— Якого Маринованого? Що ви? Коли?

Вона й не знала, що Сеньку Коломійця, отого самого, що обносив у неї садок що-літа, а оце, як комсомольцем став — забув, — Маринованим прозвали.

— Пиляли ми сухого дуба... Вже до краю допиляли й почав хилитися він, дуб тоб-то, почав хилитися, — а тут його, Сеньку нашого, Маринованого тоб-то, підперло... Тягнув гіляку на плечі... Ну і вдарило його дубом... Увесь правий бік і плече — на гамуз потрощило... Та ви швидче йдіть, — підганяв він Ніну

Павловну, бо вона не йшла, а ледве пересувала ноги.

Діходили до лікарні. На траві лежав Сенька, а коло нього Дуська Бутенко сидів і смутно дививсь кудись поверх Сенькової голови. До дерева притулившись, хлипала Івга.

Федька, проходячи з Ніною Павловною, сказав:

— Не плач, баба... секретар тоже! — а в самого тіпались губи.

Літає вітер під вікнами лікарні й сумно стукає в шибки вітами дерев.

Брат вітрів, Сенька Маринований, лежить на койці оббинтований і жовтий увесь. Брат вітрів каже Федьці Трьохгубому:

— Федя... Ти - ж там... Ладнай... Щоб до кооперації...

— Я, Сеня, усе зроблю. Ми вже на 45 карбованців загнали дров і...

У Федьки з'являється геніяльна думка...

— А що як ми в розстрочку вступимо?

— В розстрочку? Канешно - ж... Як ми забули? Можна...

Федька схоплюється й каже:

— Так я побіжу в ліс з братвою збалакаюсь... Ти не сумуй, Сеня, я враз і назад...

Вибіг за двері, а Сенька проводив його приязним поглядом.

Сумно лежати. Десь у лісі братва, пиляє дуби, співає... Політику партії в життя проводять.

А де це Стьопка? Стьопка, мабуть, у кузні. Сеньці здається: кузня, він, Стьопка й хазяїн, вогонь, іскри, холод і спека, воші...

Два батраки: Стьопка і Сенька.

Два великих молоти один за одним по черзі падають на його голову.

— Бац!

— Бац!

Які - ж важкі! Один хазяйський, а другий чий? Стьопкин? Чого - ж це Стьопка мене б'є? Ну, хай хазяїн, він - же куркуль, а Стьопа...

— Бац!

— Бац!

— Стьопочка - а - а - а...

Обличчя згорнулось в гримасу болю й жаху. Сенька силувався підвестись на кроваті, підпираючись здоровою рукою, але знесилений мукою впав і вдарив хворе плече...

Обличчя тіпнулося, застигло і розпливлося в посмішку.

— Стьопа - а, бра - тіш - ка!

Потім:

— А - а - а - а - а - а...

Заболіло плече. Настирливо, наче гострим сверделиком, щось в'їдалося в потилицю.

А в голову били молотки:

— Бац!

— Бац!

Один хазяйський, другий Стьопкин...

Сіпнувся, побачив над собою обличчя Ніни Павловни, що забігла на крик і затих.

Притулився вітер щоками до скла віконного й заплакав слізьми — росою вечірньою.

Летить мій Федька з кооперації до лікарні, а думка в голові весела:

— Уже члени! Уже члени! Ага! Повносили паї. Дайош кооперацію!

Підбіг до лікарні, а на ганку Ніна Павловна і одне тільки слово сказала, страшне слово, яке повернуло у Федьки, в голові мозок.

Повернувся мій Федька, тернув долонею очі, щоб Ніна Павловна не бачила, щоб не скомпромітувати комсомольське ім'я, і чкурнув чим дужч у ліс.

Шість верстов біг.

Дістався до хлопців, махнув рукою, гірко вилаявся, порушуючи комсомольську етику, і сказав :

— Немає вже Сеньки... Помер.

Ховали Сеньку з прапорами в Комисаровському лісі. Гули верхів'я дубів сумно і йшли за труною комсомольці, незаможні, райвиковці й багато народу.

Спустили в яму труну, й почалися промови. Ївга вийшла від осередку і сказала :

— Був Сенька комсомолец за Радянську владу й помер... Усім - би нам бути такими, як він... Спи, т. Сеня Маринований, заповіти твої і Ілліча виконуємо... — І зійшла з горбика, тріпаючи вуглики хустки.

— Ех !

Федька Трьохгубий запустив руку під кашкет з - під потилиці й ніби вхопив нею мозок, такий біль був у нього в очах.

Говорив голова Сельхозу :

— Хлопці комсомолята і ви, незаможники й люде ! Оце він молодий хлоп'яга - батрачок за кооперацію помер, за добробут ваш... Він один був з оцими пацанами на все село, за людей дбав, бо зрозумів політику партії нащот кооперації... ми, щоб ушанувати його пам'ять,

ухвалили на вчорашньому засіданні правління назвати наш кооператив — іменем т. Сені Маринованого - Коломійця... Спасибі тобі, хлопче, за твої діла! — зійшов з купи землі, кинувши першу жменю.

Засипали й поставили стовпець з дощечкою, а на ній напис:

СЕНЯ МАРИНОВАНИЙ,
КОМСОМОЛЕЦЬ
ЛЕНІНСЬКОГО ПРИЗОВУ

Розійшлися з прапорами... Тихо...

По півгодині прийшов Федька, сів на могилі, витяг з кешені величезний оливець, поплював на дощечку й дописав:

ПОГИБ ЗА ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ

Лубні

Т. МАСЕНКО

МАТИ

В тихому озері смутку степів,
Там, де сконало дитинство марудне,
З терну й васильок я образ твій сплів
В люті, розпачливі будні.

Там загубивсь мій одчай... у степах.

Руку твою од хреста одв'язати

Бивсь я неначе підрізаний птах —

Дарма, моя незабутня мати!

Вже не побачу в жнива на стерні

Руки поколені (чорнії, милі!).

Розпач сем'я залишила мені,

Тобі... передчасну могилу.

.

Колись в -осени заридали дощі,

Заскиглили верби осінню тривогу...

На станції дальній самотній вночі

Вишукував нові дороги.

Поглинула ніч мою юність — село.

Безмовно прощався з степами.

В -останнє приснилось скорботне чоло...

Та очі — з її і моїми сльозами.

І сльози ті вітер холодний зітер.

Слова... розгубились на бішених рейках...

В Червоно-Заводськім районі тепер

Сем'я — комсомольська ячейка.

В тихому озері смутку степів,

Там, де сконало дитинство марудне.

З терну й васильок я образ твій сплів
В люті, розпачливі будні.
Доки в незораних, рідних степах
Роси комуни не вистелять ранки,
В грудях не раз ще заб'ється, мов птах,
Образ твій, скорбная мати - селянко!

ПІСНЯ ОСІННЯ

Усміхається неширо
Сонце до землі...
Журавлі летять у вирій,
Плачуть журавлі.
Шкода їм степів безкраїх,
Як мені колись...
Колоски сумні вмирають,
Маки одцвіли.
Не годиться — скажуть інші,
Комсомольцеві
Споминать біляві вишні
Й коників в траві!
Не хотів - би споминати
В вулиці рудій —
Журавлі - ж оці прокляті
Плачуть, як тоді.
І пливуть до свого маю
Журні журавлі...
Там лишив я комнезам мій
Й дуків — куркулів.
Ой, хотів - би на дозвіллі
Полетіть — узнать :
В кого кращі чорні ріллі
Та озимина?

НА ХОТИНЩИНІ

Tash. domnuli!... Kvini koteshi!¹

Онися дивиться у вікно... і чи то на шибах
сльози, чи в очах Онисиних повинь...

Коби Панча, коби Іван коханий був!.. взяв-
би цього петльованого румунчика, грохнув - би
в поколієну дорогу його сутулу постать і пе-
редністрив - би на Україну...

— А на Україні, там бухають гармати, а на
Україні там по ночах, по темних червоні велетні
вітром шугають...

Ох, у них крилаті коні та мечі вогненні...

Приходьте, прилітайте вихрами!

Де ви, червоні, забарились?

Де ти, Іване?..—

— ... Грохнув - би в поколієну дорогу і ска-
вулів - би огидний пудель на ланцюжку коло
офіцера, і хлистку з посрібленою козячою
ніжкою взяв - би пастушок Миколка і, зробивши
пугу, гонив - би нею турму на скелі...

(Оливець в руці, книжка.)

А з двору батько йде, такий розтераний,
зігнутий, шапка в руці. Листок кукурудзяний
до ніг вчепився...

Кланяється низько на оскалені вусики, на
пудрені щоки.

¹ Стій, громадянине!.. Іди - но сюди!..

— Так, вельможний пане...

Тоді офіцерик робить лінивий рух, і закипає під хлисткою синій шмугар на загорілій шиї батьковій і на серці Онисиному...

— Не помітив, вельможний мій, не вклонився, шапки не зняв...

— Фамілля?

— Гак, Гак, вельможний пане! „Гачок“ ще кажуть. Крюк, значиться, що на нім можна повіситись. — пригнічено каже батько.

Румун не розуміє. Знає, лише — Гак — „фамілля“... Черкає.

— Угу... Fudgi akas!¹

Прилаштив пуделя. Пішов, розглядаючись, до префектури.

Остався на вулиці батько старцем збентеженим з шапкою в руках. Дивиться в слід, і те, що він думає, на мислі у всіх. Малинець, на мислі у всеї Бесарабії.

А як засновував вечір далекі верховини золотими мережками, прийшов сумний вуйко Стефан з жовнірами й били батька нагаями, поклавши на золотому кукурудзинні коло шіпчини... Мати різала курей і хутко готувала жовнірам вечерю.

Була повінь гірка у вічах Онисиних. Озерами-плесами очі. Батько стояв, самотно опершись на ворота, і так пекло у грудях від того, що було видно вбік його сиву бороду, лице... До хати не йшов... У вічах Онисиних була повінь, і з грудей, як від придушеної грози, проривало схлипування.

.....
.....

¹ Іди до дому.

Грюкали гвинтовками, роздягались, сідали.
Кидали грязюкою слів до Онисі. За груди лапали. (Бо-ж Онисі було вісімнацять весен, пахучих, як поля міцних, як дух ялиць, і живиці в наддністрянському лісі. Вісімнацять калинових весен!)

За груди лапали...

... Іван у червоних...

... Ех, Іване!

...
Ідуть велетні-дні з нагаями і тьохкають по селах Бесарабії...

Ох, і не залікувати тих шрамів на тілі! Ох, і не забути тих сліз, що затопляють очі, як Дністро — долини весною.

Ідуть дні з нагаями і шмагають по нужденному краєві і, як луни від того троскання —

— ясними ночами вийде Онися й чує — бухає десь на Україні,—

— то б'ються червоні, то йдуть червоні. Опівночі схід повстанський пожежною зорею займається Небо над Україною тліє.

...
Онися.

Хто вони, червоні? Чому гомонить село:

— До червоних!.. до червоних!..

Як виходили австрійці —

— і в них, кажуть, на царя повстали, — збирались хлопці, вуйки по ярах, обеззброювали темними ночами розпорошені загони, озброювали свої надії. І сходи сільські шуміли, шуміли... Фронтовики балакали з вікон школи:

— Змести префектуру! Стати на румун, на пудрених офіцериків.

І всі гомоніли, писали постанови, посиляли делегатів.

— Будемо з червоними. Там наша сила й спасіння.

Онися :

... вони на звірях - конях. Всі, як молодики. Килими на сідлах. Вітрами їх лет. Пожари—їх знамена. В червоних Панча, милий Іван.

Бідна моя Онися!

Села глухо, потужно думають. Кожному у грудях... ух... глухо... шумує... глухо...

Тихо-тихо та й накупить, накупить. Прорве, збіжить кров'ю. Чекається.

Дні велетні. Ночі, як дороги довгі. Не до сну. Ходять тінями селяни. Слухають на схід. Дивляться на синій обрій.

А обрій синій - синій! Іноді з каймою. Кайма та крайкою червоною на синій запасці ночі.

Оттакий день.

Коні по вулицях — тупу - туп!... тупу - туп!

Дороги заповнені жовнірами. Ніхто — на вулицю. До сусіда перейде левадою, садком. Порадиться. А по вулиці рідко хто.

Зібрати кукурудзу й печений хліб до 12. Не вистачає.

Ламають руки по повітках.

Знову думають вперто : виходу!

Накипає.

Онися порається коло хліба. Гак чистить кукурудзу. А її ще так багато чистить! А вже полудніє.

Став. Одчаєм перехвачує дихання.

Кину все — як стій. Витягнув з - під копиці гвинтовку.

Витер любовно онучею... Подивився.

— Ну і що? І що-ж?..

Ні! Ще дивитися на синій обрій. Ще чекати. Хапався. Ніс через село до префектури. А там румунська лайка й селяни, як убиті.

Офіцер стоїть з годинником. На площі б'ють жовніри.

Враз офіцер оскалюється, гавкнув. Схопив нагая і крикнув до хлопця - жовніра, що покинув десь у Румунії свої поля й мамалигу, як погнали у військо.

— Лягай! Роздягнись!

Синьо писав по тілі. Учив бити, щоб зразу закипала кров, і передав нагая.

Старий Гак, як і десятки вуйків, спізнився.

Офіцер глянув на годинника.

— 17 хвилин. Впоріть 17.

Каменем вся постать.

Кинутись, скрутити в'язи, як курчаті..

Каменем. Непорушно.

— Бийте...

А вночі дивився на обрій. На Хотин.

Прийшли Кравці. Соколи хлопці.

Коло Недобоївців сел ни розпорошили обоз. Зброю заховали. В Клішківцях перебили префектуру.

Готується.

У Гака схована зброя для хлопців.

Слухали на схід. Дивились на обрій.

І в кожному селі

слухали на схід

дивились на обрій...

Ой, коли-ж воно гахне гармата на Україні? Коли небо над Хотиним завітчається вибухами трьох ракет? Ой, загуде-ж тоді! Ой, повстане!

Ціпились пальці на наганах.

Поглядали.

Погладив Гак бороду й показав на обрій.

— Що то?

За малинецьким ярмом на обрії, на синій за-
пасці ночі рожева крайка.

— Палять... — спокійно сказав Остап Кравець.

— Хай палять... все одно.

На обрії розвиднялося.

Коло Малинецького яру Онися дорізує за-
пущене поле кукурудзи. Осінній день, спокійний
день. Далеко від сел.

Нагадала Івана.

Вторік приходив на клаку. Ото мати дали
вечерять, дівчата гамором наповнили клуню,
співом. Лямпу примостили на заметині та й
почали обирать перлову кукурудзу.

То такі веселі ночі, коли сходяться на клаку,
то такі голосні досвітки. Після роботи ходять
хлопці по селу та тільки чатують — у кого
сьогодні клака. У кого сьогодні смужками з-поміж
заметин світло.

І прийшов Іван. Виглядала його, прислухалась,
дивилась... і стрілась очима крізь шпарину...
А прийшов він по святному вдяганий, у шов-
ковій басмі.¹ В - останнє прийшов.

Розвиднялося, коли кінчилась клака, й розій-
шлися спать. А вже рік минув. Іван тоді казав:
забили брата, піду і я в червоні... і пішов...

Спокійний день.

Далеко від сел. Серп чахає, і шелестить
кукурудза...

¹ Басма — пов'язка на шиї.

... І чує Онися:—

Кінь. Дзвонить суха дорога із-за яру.

— Може Іван?

Вийжджає петльований... блиснув очима, вирівнявся. Захотілось йому весни вісімнадцятої. Тіла міцного, як пах ялиць.

Онися не бачить. Онися пригнулася, робить.

— розступися, земленько!—

а кінь— чути— по кукурудзинні.

Глянула і спустила очі.

Стала.

Повисли руки. Серп у руці.

Засміявся нахабними очима. Запитав, чи води немає— а жадібним зором обмацував босі ноги, оченята налякані, збентежені.

Розібрала його питання й показала в яр.

— Там, де ви їхали... мостик... там вода...

Скочив з коня, взяв за стан, заглянув ув очі, засміявся кирпичом.

Розкинула одчайнно очима... Ясний день. Далеко, безлюдно... хоч-би хто де!.. Але хто-б обізвався до неї? хто захистив-би?..

Враз завинув руки назад і впився в губи... закричала... а потім:— по тілі холодом і сміхом. По тілі мурашками... очі мент великі— в них загублено все. Не має нічого, тільки серп відбивається блиском... як змія...

— Чекайте!

Показала на яр...

— Ідім! Там вода. Я покажу.

Взяла коня за гнuzдо... пішли. Він такий здивований і жадібний. Вона така рішуча й нещасна.

Далеко спустились в чагарники. Де опеньки збирала.

Бідна Онися! Дитинство її на левадах кукурудзяних, молодість її у тих декількох синіх ночах, на клаках, з Іваном. Турботи її — підвести припічок так рівно, як мати підводять, хліб гарно спекти. полотно вибілити.

Весни хороші! Літа свіжі! Верховини любі!

Розкинув шинелю. Показав —

— сідай!

Закусила до крові губи... оглянулася й нерівно так, із тривогою:

— Я вас десь бачила... я вас люблю...

Зрозумів. Витріщився. Схватив. Хотів посадити, покласти, але...

тихо, несміло обвинула шию лівою...

ждав, що робитиме ..

обвинула... шукав жадібний серп, як змія, прилаштовувався напитися живої... потяглася до нього губами і в останній мент відсахнулася, рванувши правою рукою.

Чахнуло, забулькало, захрипіло. А Онися закричала. Закричала так боляче, так гірко, наче куля впилася в груди. Закричала її пахуча юність. Закричав її тихий май...

Зняла сідло з коня, кинула в кущі, а його погнала вглиб лісу. Побігла стрімголов.

Спокійна синя долина осіння. Почала різати. Серп гострий, і грубе стебло одно за одним, як горлянка —

— чах - хрусь... чах - хрусь...

Не було більше Онисі, тої дитячої, тихої. Не вплітала кісників, не співала з дівчатами, не ходила на клаки. Прислухалась до батька, до вуйків. З хлопцями більше, з Кравцями. Заховувала зброю, носила записки. Працювала

в господарстві, — а все знала: — нічого з того не буде. Мусить піти прахом, мусить пахнути, як порох.

Зібралися на клаку. Тільки лампи не світили... Просила Остапа, щоб був біля неї, щоб хлопці не залицялися. Молодший Кравець прийшов з Хотина. В Хотині товариш Марко, в Хотині Барабуца. Готовили. Організували.

Села знали. Села знали.

Села на обрій дивилися.

Молодь об'єднана була без програм, без обліку, без протоколів. Так скрізь, тому що всі знали —

мусить все прахом піти, і хай іде! Тому, що накіпало, запеклось синіми шмугарами і слізами...

Ішли останні менти. Ішли останні дні з нагаями. Мала прийти ніч, що в неї на запасці ракетні зорі, ніч із гвинтовкою, з вітром...

Ішли дні, тижні... Зима...

Не дочекалися вибуху з гармати.

Вибухнуло не з гармати, на на Україні. На Хотинщині вибухнуло, з трьох сел рвонуло, прорвало й пішло вихорем...

Увечері збирались, радились. Що робиться в Хотині? Де Барабуца — товариш найближчий, організатор? Де друзі? Де повстанці... що робити?

А на другий день пішла Онися до вуйка Стефана.

— Вуйку, дайте коней, поїхати до Хотина.

— А то чого?.. то чого?

— Вуйку, про це тихо. Нам треба! Нам дуже треба!.. Я поїду з Палагнюком. Ми повернемо дуже хутко!..

— Ой, доню!.. Киньте ви!.. Киньте ви, бо погинете, як миші!..

— Хіба не все одно, вуйку?.. Хіба вже можна здержати й хіба не треба помагати!..

Стефан гаркнув:

— А яке твоє діло до того всього? Не вам про це думати!.. Це державне...
Пішла.

Тепер лише дізналась, які багаті. Почала остерігатись.

...
Коней дістали. Зладили сані. Василь надів башлик. Хлопчак Ванько теж. Шапок надівать не годиться: — вдома мрець. Мати вмерла. По гроба їдуть до Хотина¹

(Стефан стояв коло воріт. Покрутив головою й пішов до пасічника Матвія.)

Подорожніх на шляху перестріли. Арештували й потім одіслали назад. Не до гробів тепер!

Клято гарчали на них офіцери, борзо ганяли коні. В Хотин не пройти, не проїхати.

...
На захід пожари й ночі без місяця ясні.

На схід повстання шумить, бухає прибоєм, і ночі бучні, буйні.

Кравці зібрали хлопців. Перебили префектуру...

На другий день — ніхто не напоминав, не об'являв — несуть селяни до префектури хліб,

¹ Бесарабські звичай: не ходить в шапках, коли в хаті мрець і купувати гроба в місті.

м'ясо, муку на користування повстанців. Ріжуть свиней, ведуть худобу...

Святно. Тривожно. Буряно. Збираються загонами.

Упросили батьки Онисю остатися вдома при хаті. Рішила:

як - що, — застрілюсь! В руки не дамся!

Взяв шістдесятлітній батько гвинтовку, бомбу. Роздав зброю... Пішли... Прошуміло... Село безлюдне...

Сидить Онися коло вікна. Сидить мати коло другого. Не думається... почувається.

Радість, тривога...

По вулиці худоба ходить, лізе в садок через поломаний тин. А далеко за Малинецьким яром дробом гвинтовочним засипає, сміхом кулеметним. Засипає, бухає. Ціпляться руки. У скрині, звідки румуни забрали придане, у шматті наган — єдиний товариш. Хлопці пішли всі. Ще вчора Кравці, батько Онисин, Палагнюк, фронтовики і Онися поясняли, об'єднували, збирали... Сьогодні сама...

Засипає. Не дає думати Бухає. Бухає не там, на Україні. Хотинщина сапає димом і гнівом...

— Червона Хотинщина

— Що ти кажеш?

питає мати.

— Кажу, що повстанці — це теж червоні...

Бачила обідрані, в радісній гніві загони, що посунули на смерть. Повстанці. Тепер знала, що не прекрасними лицарями більшовики на Україні. Тепер знала — велет незломний, повстанський захват. Тепер знала — кров'ю своєю червоні, не килимами на сідлах.

Вийняла нагана.

— Мамо, я піду, не держить. Я не можу сидіти, чекати тут, як прийдуть жовніри. Все-ж одно — як побіда, то для всіх, розіб'ють нас — то всім однаково.

Сидить мати (а сльози рясно, рясно!).

Добра мати! Викохувала, косу чесала, та в любистку мила, щоб хлопці любили. Хай богацькі придане складають, а Онися свіженька, чистенька, красива, як ні в кого!..

Глянула мати — вечір застеляє вікна, а сльози — очі, — стоїть її Онися якась вища, якась похудала. Очі гострі, в обвислій руці наган... Хіба це Онися?

Усміхнулася стара:

— Ти теж, як червонець!..

Помовчала.

— Доню! Для тебе робота знайдеться. Зараз що ти там допоможеш... одна... а я тут сама...

По вулиці йде якийсь настовбурчений вуйко — це Стефан.

Припадає вечір туго до землі. Обізвалися гармати, і шиби тихо-дрібно плачуть у вікнах. Над вишивками садків горить повстання червоною крайкою на синій запасці вечера.

Дев'ятий день.

Ополоскало селянське море Хотинщину. Кров'ю ополоскало, гнівом своїм.

А крові було стільки! Стільки гарячої крові, так недбало пролятої, так нерозмірковано виточеної.

Ополоскало Хотинщину кров'ю тільки тому, що крові було багато, вщерт, тому, що крові не жалувано.

Котилось повстання приливом, котилось нестримною бурею... і стало опадать... як буря...

То не пам'ятник гранітний між соснами в лісі.
То не пам'ятник хотинського повстання.

— кінь зі спущеною головою і повстанець, як укопані. Обіперся на шию руками, поклав на гриву обличчя й тяжко задумався.

Коли-б пам'ятником закам'янілим — проходили-б внуки і правнуки, читали-б думки глибокі ув очах і на чолі. І кругом, де ліс шумить і свищать верхами ялини, фабрики встали-б, розкинули-б свій рух, свій кліт. І тоді стояв-би повстанець, обіпершись на коня в задумі, і тоді внуки дивилися-б на кам'яне обличчя і читали-б —

Шумить шир російська!.. Вогні у білім морі — несе біле білих, вогні у чорнім морі — чорне — чорних. Смерть посіялась по морях, по лісах самарських, по степах України. Шугає вітряний Махно — такий розпанаханий, розхристаний розгул... Горять вогні і по тайгах, по лісах... Чатують знищити, скувати шир російську, волю молоду...

А робітничі центри, а Донбас, Урал, Петроград закипає, вихрять... Ощетинюється дядько стриженою бородою, ощетинюється бідняк... Допекло... Села, міста, квартали, заводи — це цистерни наляті кров'ю, заготовлені літами для революції... Села, міста точать в степи, в ліси на вогнища бандитів, на пожар і погроми Шепеля, Махна, точать із себе безперервні потоки-лави...

Вихорі на, вихорі.

Толочать червоні загони сніг по Росії, толочать подертими чобітьми, лаптями, постоломи... Крок у крок штиком відбивають... крок у крок по коліна радянська країна... Точиться кров. На запасі цистерни крові.

Точиться, а хтоє міркує, вираховує кожну краплю.

Ночами не спить великий бухгалтер коштів революції, з білим високом лобом... Ночами на фронтах по містах партзбори обмірковують долю країни...

А в хотинськiм повстанні немає партії, немає заводів, фабрик, шахт... Линуло, хлюпнуло крові і стощилося... і хлюпає в ворожі скелі знесиленим прибоєм...

То не пам'ятник закам'янілий. То похилився в сосновому лісі на замученого коня Барабуца— задумався.

Б'ють ворожі гармати... ближче й ближче. Гроскіт гвинтовок мовкне... мовкне повстанське море... мовкне.

Саченко не хоче спати. Хорунжий Саченко таки не може спати. Хіба заснеш, коли там десь, у третім покої бренькають на піяніно, шумлять, тупають повстанці.

Хорунжий Саченко закурює папіросу, одягає „повстанську“ одіжку— цивільну, дивиться в зеркало і в романтичному настрою іде в гостинну.

Війшов незамічений. Затягнувся, пустив клуб диму, оглянув дядків, парубків у басмах...

Гомонять...

Посередині на круглім столі лампа. Скло надбите й тому йде чад, і світло хитається від шуму і руху, гриміруючи лиця повстанців мазками тінів.

Порозсідалися малі й великі, одягнені як скити й європейці— по-різному. Порозсідалися— господарі.

Гомонять.

Поки перекинувся словами з кремезним паруб'ягою — помітив

— гомонять, а коли говорить один коло столу, все мовкне.

Скривлено глянув до столу. Скептично скривився :

— що за такий!

пройшов ліниво поміж повстанцями і впився очима в зелений кашкет —

п'ятикутна зірка!!!

Обличчя всі до досадного дружні.

Хорунжий Саченко вціплюється думками, як зубами в зірку. Очима впивається в обличчя веселе й міцне. Снує плани хорунжий Саченко. Має щось на мислі.

Сів за стіл, поклав цигарки.

Підсунув

— Куріш? Возьми.

Глянув більшовик, осяяний лямпою (голова закинута високо), засміявся

— Я розмовляю українською мовою — полтавець сам...

Затягнувся.

— А хороші цигарки! Це що — спадщина панська?

— Ні! Ми не грабуємо. Ми прийшли допомогти визволитись Бесарабії.

— Та що „грабуємо“? Чие воно питаю я вас, добродію Саченко? Чия праця? —

настовбурчилась борода, брови впали... (Гак).

— Для кого нам ховать його? Користуємось, скільки потрібно. Додому не берем, але і зберігати тут не думаємо.

— А добродій Саченко?..

якось з непорозумінням питає більшовик...

— ... власне...

— Я — хорунжий армії батька Петлюри. Я тут з загоном.

— Угу... Це гаразд.

— Не інше. Ми теж думаємо, що гаразд. Бесарабія мусить приєднатися до України, аби влаштовувати свій добробут під охороною жовтоблакитного козацтва.

— Угу... Якось воно буде...

Повстанці мовчать. Слухають, що скаже червоний. А Гак:

— Та побачим, побачимо!.. Ось тільки виволомися остаточно... Тільки щось воно не везе останні дні здорово!.. Ваші добродії при наступі були в тилу, а при відступі перші. Варто було б вашим сотникам підтягати козаків... Віддячимо.

— Що там хутко дякувати... рахуватись не будемо... свої люди...

— А воно так...

Розмовляють - більшовик, петлюровець, повстанець. А кругом у задумі стоять працівники... Що то буде?... Хотинщину знову залягають чорною хмарою румуни.

Е-ех!..

Хорунжий Саченко пішов спати. Не спалося тільки. Снувалися плани. А через дві години в гостинній співали інтернаціонала, і вторило п'яніно.

На другий день за пляшками старого вина була нарада сотників і хорунжих. Саченко доповідав свої вражіння. Підкидають і інші:

— Ми допомагаємо червоним. Це всім стало ясно...

— Ну що-ж! Ми заплатили собі добре. Наші сотні — що складаються, прости господи, з десятків двох кожна — не потеряли сил. В мене пропозиція:

поміщицькі цінності скоро одправляти наперед, а самим загонами по 5—10 чоловіка зніматись з місця і на Жванець.

Кінь стригнув вухами, підняв голову, струснувся... Між стовбурами замигали вершники. Їх п'ять... Скочив Барабуца на каштана, рвонувся...

— Хлопці!.. аго-ов!.. побачив залубні сані — повні. Спинилися.

— Куди направляєтесь?..

Саченко:

— А вам що?..

— Як то-що?..

— Наші зағони діють самостійно. Не під вашим керуванням...

— А-ага... ну-ну... будемо знати надалі...

Глянув услід із призирством, рвонув коня назад. Тільки сніг пилом покрутило.

По дорозі стрінув знову козаків.

В таборі почув, що в лісі вбито делегата.

„З метою провокації“ — подумав і заціпив зуби.

Румуни рівномірно посувалися з гарматами й кулеметами. Повстанці готувались до відступу. Обоза відіслано. Не змовкало.

Паніки не було... Був холодний тягар, був олив'яний тягар у грудях кожного. Оставалися

села на поталу. Хто міг, тікав... Куди, не знали...

Потім тліло небо від пожарів, затлівало що-вечера і тліло...

Ясні були ті ночі в Бесарабії...

На хусточку зрідка падає білий пух зі стрункої берізки. Онися скулившись стоїть, опершись на білий стовбур. Дивиться на далекий горб, на далекий везирунок лісу.

Онися бачить:

Біжать повстанці десь на клішківецькі поля, біжать мовчки, без пострілів... Чого повстанці зі зброєю мовчки тікають?... А між ними зрідка то там, то тут копне в землю копитом, заріє, гаркне, і потім морозне повітря висисає дим.

Бухає.

Не боялася. Не здригувала. Було так тяжко, так тяжко. Що робиться? Де товариші? Де Кравці, де батько? І що може вона, дівчина, що не знає життя, не знає цих диких подій.

...

Дрібно плакали шиби.

Онися насунула в грубу кукурудзиння й дивилася на вогонь. Мати сиділа в темноті на полу. Довго... довго... довго...

Шиби все плакали, подзвонювали...

— Мамо, що робити?

Мовчання.

— Як відходитимуть наші, підемо.

Мати:

— Підемо...

— Але чому наші не борються, чому мовчки відходять?

— Може нічим стрілять.

— Не може бути!... Недавно везли в ящиках патрони.

Валилося повітря, як снігові обвали на Карпатах. Грохала, дзвонила мерзла земля, і дзвонили в селі. А вікна плакали, плакали так тоскно.

Стало ясно : ідуть

Вхопила нагана. Уткнула за фартух, вибігла на двір. Перебігла садок, город. Спинилась на горбку коло березки. (А місяць вплив червоний, широкий, налятий кров'ю). Захватила бінокля, що мала дарунком від „петльованого“.

Блискає, іскриться біле поле, по полі розсіпані трупи і втікачі, а вдалені на білому з синім відтінком сотні, тисячі чи десятки тисяч.

Хто? Невже повстанці? (До болю напружувала очі). Ідуть. Зрідка блисне постріл між ними. Куди — не розібрати, а ззаду гармати стогнуть. Тоді в скам'янілому повітрі тютюкає по небі птаха за птахою і перелітає далеко на поле. А там, як копитами вдарить у землю, і дим випиває мороз. Ідуть... Підбігла вперед і побачила :

Діди, дівчата, жінки з дітьми...

Кинулась, як сарна гірська. Бігла дико в долину, далі вгору, знову в долину (перелітали набої), вибігла на горбок і стала перед ними...

Кілька гвинтовок у груди :

— Fасch!

— Стій!...

Борзо вигнався верхівець, а ззаду тисячними колонами ідуть сумні селяни... Тільки де-хто з ближчих помахує головою на Онисю :

— Ей — дурне ти, дурне козеня! Чого - ж ти прибігло?...

Зацитькує мати немовля на руках, Старий дід держить за руку онучку. Стоять вуйки і всі з бучками.

А з - за юрби лунає ліс. Качається по лісі якийсь сміх над чиеюсь долею. Качається сміх і харкає чавуном і димом на клішківецькі поля...

Було так до болю ясно:

От чому не стріляють повстанці!

Схопили Онисю за руку, шарахнули в юрбу.

— Іди!

Зрідка в натовпі озброєні бомбами, пістолями вершники на конях. Слідять чутко, гостро... Побачила вуйка... Стефана... Побачила румуна, що жив у Бесарабії, побачила панського сінка.

Хотіла кинутись, хотіла плакати, прострілити з нагана, розірвать, розказать збентеженим селянам...

Глухо... Мовчки...

Тільки плач стиха та гармати зрідка... і сміється ліс з хотинців.

На ніч спинились в Малинецькій яру. Кругом вершники окружили, погнались у село...

Розложили в лісі вогнища. Пересипали селян румунами. Посхилялись вуйки над вогнищами на палиці...

— Е-ех... гірко...

Коло одного вогнища Онися. За фартухом наган. (Бінокля загубила, як бігла). Ніхто не лапав за фартух, не викрили, а цього боялась... П'яний вуйко говорив щось довго про зраду краєві, про своє геройство. Залицявся до Онисі.

З огидою одійшла.

Схилилася на дерево головою, зацімила.

Враз за лікоть — торк.

У блясках обличчя поморщене, косми на очі.

На самім чугаїнка сива.

— Дівчино, чого ти прибігла...

— Я не знала...

— Ти тут ходи знаєш?

— Це моє село...

А коло вогню — чути — (обое замовкли) —

Стефан голосно річ веде:

— Йде залізна дивізія з Бухарешту. Має перерізати пованецький міст, от тоді й дістанеться бунтарям.

— Всім дістанеться... — хтось понуро.

— Гм... може й не всім... ми — що-ж?

Ми з вами очищуємо край від червоного лиха...

А хтось понуро мовчить, Стефана слухаючи.

.....

— Це твоє село?.. Там, здається, є озеро, чагарник...

— Я зумію прошмигнути.

— Іди... на ось...

Дістав з - під підшивки кашкета і ткнув у руку.

— Кажи, хай не будуть дурні. Хай стоять, хай стріляють!..

Пішов поволі, по-старечому і став коло вогню...

Стала далі. Коло дерева постояла, шмигнула в куші, в долину. Потягнуло звернути в чагарник. Наскочила на пудреного снігом офіцера. Колодою мерзлою лежав... Усміхнулась... Побрела.

.....

...Понуро мовчали...

Тоді Стефанові зробилось самотно. Тоді він встав — захотів Онисю побачити — відійшов углиб. Оглянув коло ближчого вогнища... покликав... і задумався... далі вдарив долоною по лобі й кинувся до жовнів.

— Шпiон утік... скоро .. зникне!.. Дайте коні.

Лісом земля дзвонить. Осипається срібний пил з кущів. Стефан жене коня, за ним два вершники...

— Туди, до її города... Там наші не стоять... через чагарник...

Земля дзвонить. Ліс плаче білими слізьми...

Крадеться тихо на узліссі. Хутко вибігти, шмигнути білим полем одні гони... ступає по волі, поволічки... Здається не чатують...

В яру сліди по глибокому снігу місяцем наляті. Стефан має добрі очі. Він приглядається, нахилиючись з коня, веде...

...Яр... потріскує лід. Дзвонить лід під копитами...

...дзвонить лід під копитами...

дзвонить похололе серце...

вискочила на узлісся, побігла по рівному...

Тінь побігла чорна по білому. Наган висувався. Вихватила, наскоро підігнала кулю... побігла...

А з лісу вершники... Три їх.

А з лісу крик.

Схватило нерви грубими пальцями пострілів. Шарпнуло до болю...

потім тиша... і знову:

тра-ах... ах... а... — (по лісі)

рвонуло вперед, перегнуло в стану і кинуло
ниць.

— Стерва!..

Скакує Стефан з коня. Скакують жовніри.
Повернули до місяця.

Ох, яка - ж хороша вона у свою соковиту
вісімнацяту осінь! А місяць ласо дивиться в
лице... ласо дивляться жовніри...

— Іване!

...Розпанахана лежить на снігу. В одній на-
ган, у другій...

— Прокламація!

Радіє вуйко її рідний, що було за що вбити
й хоче видерти... він бере за пальці, а в
пальцях — моторошно чує — ще є життя, і пальці
сперечаються, затискують папір...

Схватив, щоб не почувати, не думати...
видер, розвинув клаптик пом'ятий, розбирав
при місяці написане олівцем.

Дорогі товариші!

Коли хочте, щоб не рахувати ворогами вас, не
відступайте. Ми вирватись не можемо, вбивають на
місці! Стійте проти наших лав і січіть з кулеметів!
Ми зробим паніку! Ми з'єднаємось! Хай гинуть
наші діти, матері! Все - одно!... Зранку - ж почи-
няйте... Не віддавайте волі! Не віддавайте волі!

Бесарабці.

Ліс сьогодні не спить:

В лісі вогні, туга, зрада...

Село сьогодні не спить:

Село женуть в Малинецький яр, щоб завтра поставити на першу лінію. Зрідка постріли в селі — то кладуть на місці, хто противиться...

А поки в селі і в лісі...

Поле спить під снігом. Недалеко лісу дівчина. Місяць дивиться у піввідкриті очі... Дивиться... дивиться... місяць у сині очі... у піввідкриті...

Там де впала, кров на снігу...

Туга — ліс...

плач — село...

ніч ясна

— тліє небо...

— місяць

(ув очі).

Харків

ЗАПОВІТ

Берегами
Гули
Гами.
Чорна
Нічка
Під ногами,
А на скелях
Скалки злота —
То загравна
Позолота...
Не тому я місто не люблю,
Що в ньому крики божевілья, —
Я вже привик,
І крик — мое горіння.
Згорю, як віск,
І прийде ніч
Навіки ніч...
Посійте, сестри, васильки,
Нехай синіють на могилі —
Мої мелодії дзвінкі —
Роси - перлини.
Де-б я не був,
А до села,
До мого рідного села,
Туди, де мати породила,
Де вишня біло зацвіла, —
Отам мене і без кадила...

Нехай млини мені пісні...
О, теплий вітер Андрусівський
Приснисть мені хоч уві сні,
Хоч у вісні засмієся!
Бо скоро, скоро догорю,
Чому — і сам не знаю...
А я - ж люблю мое село —
Солом'яний мій краю!..
Посійте, сестри, васильки,
нехай синіють на могилі, —
мої мелодії дзвінки —
роси - перлини.

ОСІНЬ

Скоро коси зіб'ють роси,
Лан, як на долоні.
Боса осінь сіно косе,
У задумі коні.
Як сивіюча слюда —
Мій туман зелений —
У озера загляда,
Золотить стремена.
Ах, захочу - перескочу
Золоті покоси, —
Це сухими бур'янами
Вітер так голосе.
Скоро коси зіб'ють роси,
Лан, як на долоні.
Боса осінь сіно косе,
У задумі коні.

БЕЗ ХЛІБА

...Рука, що хотіла засвітити лампу, затрималася, погас сірник і в хаті знову встановилася гнітюча, чорна тиша. Так було до тої пори, аж поки з - за клуні не виглянула доброзичлива, на всі 100% дурнувата пика, оспіваного всіма поетами „місяченька“.

Літо. Відпар на дворі — відпар і в хаті Старий зальотник (це я про „місяченька“) ласий до дівочої пазухи, обережно втопив туди свої небесні очі, закосичена його промінням загадалась на підвіконні русява голівка: прийде, чи ні?..

Це був пізній час, коли стомлені руки й ноги просяться відпочити на ліжку, на припічку, чи й під порогом, а шлунок переварює вечірню мамалигу з ранішнім борщем.

Повертався додому парубок, несучи під пахвою на всякий випадок одріза. Та собаки, сидючи коло воріт, підносили догори свої собачі морди — дивувалися з каррозшуку, що він дозволяє якісь там падлюці — на місяці — брати на вила істоту, яка на собачій мові зветься чоловіком.

Нова хата старого Лежня давно вже не чула парубоцького гумору й жартів. Даремно щосуботи підтирався припічок, а лайнаком коров'ячим — земля.

Стара Лежниха запряглася, що не пустить „заволоків“:

— Зайде, чуєте, паскудь до хати й пашталакає на бога, на святих... А я-ж то, чуєте, два рази на Афон ходила, до Івія залізного, у Київ — до Антонія, до Івона три рази сьмо ходила...

— Нечисть, я вам кажу, тіточко! — годила їй сусіда, сільська жебрачка Марина. — То не є, тітунцю, добрих батьків дитина, що цвіркає богів в вічі, то не є!.. — Марина — це був штаб таємної бабської агентури. Вона акуратно приносила Лежнісі всі відомості таємного характеру: — Демків Петро, я чула, що прийде — готуйте рушники...

— Але?! — не довіряла Лежниха. — Такого зятя на трісках бим винесла з хати — отого більшовицького попа, заволоку ту сельбудівську... з нього господар? Тіятри буде мені показувати в хаті!

— Прийде, тіточко, прийде! — запевняла Марина й раптом переходила до своєї улюбленої теми: — Дайте, тіточко, відерце барабольки!.. Вірите, не маю чим накрити тіла, може в вас яка спідничина завалася?

Лежниха суворо насуплювала брови:

— Тоді прийдеш, коли мене на лавку покладуть, а тепер ще приналог он заплатити треба...

Марина зараз-же ховалася з очей, а Лежниха, йдучи до хати, приказувала:

— А прийшли сьте до хати, сидіть по-божому, на то ви парубки, а вона дівка. Не пашталакайте, не зачіпайте бога та святих... Природу позаводили?! — І вже на порозі згадувала: — Заволока Демків підсипається... Гей,

дівко, шануйся! Хутчій волію тебе бачити дівкою до сивої голови, ніж ото за ним — зубами ськатися...

Ніч приклала стару Лежниху. Бог та святі, що за них розпиналася баба, ніяк не розуміли бабиної аргументації — їм набридла тиша й оця русява голівка, — член сільського драмгуртка, — що сумує поночі.

Ганнуся марила... Вона бачила себе на сцені. Вони обое з Петром — „командисом червоного загону“ — складають свої лахи. За вікном постріли, до хати вганяються білі з націленими наганами й проти них Петро — в нього теж наган — пригорнув її до себе: „живими нас не візьмете“.

— „Нам нужна твоя красотка“ — Петро падає від куль, а білі з реготом підхоплюють її на руки...

— Ай!

— Якої мари айкаєш? — через поріг ступила стара Лежниха. — Що це за посиденьки вночі?

— Не можу, мамо, спати...

— А чому-то ти не можеш? — причинила двері й стала серед хати. — Мароїди в тобі шпають... Га? Кнура чекаєш, льохо!

Дівоча постать одсунулась від підвіконня й вирівнялася, як на пружинах.

— Добре ви мене, мамуню, наставляєте...

— Цілувати тебе, скажеш! Гей, дівко, кинь ото... бо, щоб я ще так була здорова, боком тобі вилізуть гультки!

Лежниха не бачила обличчя, тільки чула, як дочка зідхнула:

— Вже то я гуляю в вас! Оно — хлопці в селі сміються: Лежінь корову продав, а дівку тримає, щоб ціна підскочила — кажуть,

Стара скипіла:

— Договоришся ти в мене! Цить!

Хлопці — це її боляче місце. Вона воліла бачить Луципера — тільки не їх — отих, що ходять на „собрання“, Чула, як казав батюшка, й була переконана, що той будинок, де головує Демків Петро — „дім нечистого“. Широ вірила, що прийде час, коли не стане в криницях води, й Демків заволока буде по-під хати розвозити коломазь — напувати „християн“.

— Абись ти простягалася — на лавку покладу, а туди не будеш мені ходити! Не будеш, бо я з тебе шкіру спустю! Відречуся! Будеш, як та сновида блукати, — шипіла стара.

Дочка мовчала. Що вона могла сказати? Вона, що марила про сцену, про Петра...

Старій почулось, а може й справді тихий, ледве вловимий сміх діткнувся старечого вуха.

— Ти смієшся? — Смішно, мамо...

— А до образів бись ти сміялася, дитинко! Та я, вирвало твою маму...

Лайка, в новій хаті, збудила старого Лежня.

Чув, як голосила й плачучи приказувала дівка:

— Ой не виї-и-трим-м-маю!

— Вже ввихається, — подумав Лежінь, — ото ще дурепа стара! Гризе її — ту дівку — вдень і вночі — спочити не дає.

Зліз поволеньки з припечка, найшов за коминном сірники й засвітив лампу.

— Піду гамувати. Бо одна пришелепувата, а друга вперта, як той цап.

Стягнув очкура, бо він не роздягався на ніч, узяв лампу й виступцем пішов до тої хати.

...Мой, відданице, до стола прив'яжу! Не подужаю — людей покличу! Властью - заволокою

своїм мене лякаєш? А звірі - б тебе лякалися! — сікла кулаками Лежниха.

— Ой, чому я не здохла маленькою! — дико з розпачем ламала руки „відданиця“. Кривилося заплакане обличчя.

— Стара, мой! Та - ж то вже всі пси послушли... Годі з тебе, чула?

Але стара так пристрастилася до лайки, що не тільки не чула, а й не бачила, як увійшов Лежінь, як поклав на столі лямпу й сів під образами.

— Чого ти в'яжешся до дівки?

— Ноги потовчу — совгайся по припічку — коло церкви тебе з дідами поставлю, а будеш таки людською дитиною — не осудовиськом, що не можу через тебе дороги в селі перейти... Оті тіятри! Придибайло Демків!.. Ой, боже, душа моя тліє! — Лежниха патетично впала на коліна, здіймаючи до стелі руки.

— Стара, май розум, чуєш? Не казись! — Лежінь силкувався підняти на ноги п'ять важких для нього пудів, що їх важила „зотліла душа“. — Як ті зведенюки гризуться, різало вашу ниньки... Підво - о - одься - ж!

Дочка стояла коло лямпи й тихо хлипала.

Саровський „чудотворець“ Серафим — на сволюку — забувши про ведмедя й за хліб, що тримає в руці, здивовано дивився на протянені до нього руки. Прищулене „свiate“ око говорило: грибів чи що наїлась баба?

— Бабо, не сміши святих! — погрозово порадив Лежінь, бо йому набридло вже просити.

Тільки після цього баба звелася на ноги і, глянувши недобрим оком на дочку, мовчки примостилася на лавці. Лежінь сів там, де й

раніше. На стіні відбивалася неясна тінь, що час од часу підносила до лиця рукава. Починалася родинна нарада. Не раз доводилася Лежневі вставати серед ночі й сівши тут під образами, мирити стару з дівкою.

— Нема чого, казав-же ж той, до святих опівночі дертися. Я, казав-же-ж той, не ворог своїй дитині... Такий вік тепер настав! Був цар — забрав його десь дідько... прийшов Петлюра: давай гроші... На, нехай тебе за пупа візьме! Більшовики прийшли: за бідними... нехай! Развйорстку — приналог давай... Даю, а як-же! І нема чого тобі поклони бити, бо тепер такі закони повиходили...

— Закони?! — Лежниха кинулась, як на окропі. — Світку мій, закони! Це закони? Зайшла май-місце гирлиця їх до хати — тоді як ти повів корову продавати.

— Агітацію, кажуть, будемо вашій Гані наварачувать... І навертіли, що тепер мені дороги в селі перейти не можна. — Коли, питають буде в нас весілля? Витріщила-ж очі: Що? Яке весілля? Та-ж кажуть, Петро Демків вашу Ганну записав... — Як записав? Куди? — Не тямлюся, не знаю, що й казати. — Та-ж туди, розказують мені, до гарнізації...

— На сцені грати — стиха вставила дочка.

— На сцені грати? На безголов'ї! — прикро лупнула стара очима. — Коли-б знала, що ти виростеш мені така на втіху, я-б... — і після павзи знов оповідала:

— Позбираються май-місце волоцюги, повдягаються в чужу одежу — йому капка з носа висить, а воно за батюшку вбирається! Безличне! Гей, дівко, май лице!

— За батюшку, — перебив Лежінь, — це, ка-
зав-же-ж той, не така вже й велика мація,

Згадав, як піп колись за одну церковну
дошку — що наймит перекинув її на подвір'я —
оштрафував його, Лежня, аж на п'ять карбо-
ванців:

— За нашого попа гріха не буде. За дошку
взяти п'ять карбованців...

— Не кради! — одрізала авторитетно Леж-
ниха.

— А я крав?! — зірвався з місця Лежінь. —
Трифоне, мой, кажу, ослона до хати треба,
перекинь мені, брате, попову дошку. А він:
можна, каже, вуйку! Халера про це — каже —
попа не візьме. У нього он калачів — свині не
з'їдять, а дошки в стайні гниють... І пере-
кинув. То це крадіж? То за це треба лізти
до хати, брати ослона й виводити мене на мо-
тузку в село — позлодійкувати? То це піп?
Жінка чоловікова буде допоминатися за таким
попом... Та-ж він, коли лізе ще до Різдва
до хати, то в мене ця дошка кілком у горлі
стає! Та ще й не показувати його в тіятрах?

Лежінь бився кулаком у груди.

— Це що я християнин, а щоб я був тепер
католиком або штундою, дійся сила божа! Той
мотузок у мене є схований, що на ньому мене
в село виводили...

Дочка, кинувши хлипати, вдячними очима
дивилась на батька. Тепер вона мала спіль-
ника. Лежниха, побачивши, що не туди заїхала —
мовчала. Взагалі їй не варто було говорити про
попа. Через ту дошку Лежінь півроку не ходив
до церкви... Проте, вона знала, що робити далі.
Бо це не батькове право вчити дочку. Цього

права ніхто не сміє відняти в неї: так воно колись було, так воно й тепер повинно бути. Май ти п'ять голів — думала Лежниха, скося позираючи на дочку, — а я тебе навчу... Не будуть мені люди цвіркати за тебе, ні!

Пахло васильком, калиною й засушеним чебрецем; зі сволюка звисали хрестами чорнобривці; гойно пишався на стелі паперовий папук — це все доччине старання. Роботяща дівка й любить лад, як - би лиш не тоті химерики... Дивилась, як дочка втирала сльози рукавом, і від цього ще більше набиралася злоти:

— Не будеш ти мені сушити голови. Старий на попа сердитий — його діло... А я тебе, відданице красна, засватаю, та й нехай тоді чоловік тобі раду дає. Ще не всі парубки пошилися в тоту більшівню, ще є хазяйські сини, от хоч - би й Пилипів парубок!

Думка Лежнихи дійшла „Пилипового парубка“ й раптом увірвалася. На дворі гавкала прибишна попова сука Лежниха несамохіть припала до вікна:

— А вийди - но, старий, на двір — озвалася — хтось ходить по - під хату...

— Де?

— Та кажу - ж: по під хату... Вийди!

— Хто - ж - би там? — підвівся Лежінь і не хапаючись собі припав до підвіконня
Брязнула сінешня клямка.

— Чуеш?

— Чую...

Хтось тихо ввійшов до сіней.

— Вийдіть, тату! — боязко просила дівчина.
Лежінь так само, як і поперед цього, не хапаючись, підійшов до порога. Тоді як він поклав

на клямку руку, з тамтого, сінешнього боку, чиясь рука його попередила, відчиняючи двері.

На порозі воднораз вирости дві постаті.

— Добри вечір!

Лежінь одсахнувся, але зараз-же пізнав:

— Це хлопці! Дай боже й вам... Заходьте!

До хати, поважно переступаючи поріг, увійшли два парубки.

Обидва чемно привіталися. Молодший, чепурніше вдягнений моргнув до дівчини:

— Здорова, Ганнусе!

— Здрастуй, Петре!..

Чого-ж-би це його принесло? — Міркувала Лежниха, злісно виміряючи Петрову стать.

— Сідайте, хлопці! — запрошував Лежінь, так ніби був радий цій нагоді — Розкажуйте, що там нового в вас чувати.

Парубки, подякувавши, сіли. Хатні ніяково мовчали, не знаючи, з чого почати балачки. Вже було пізно, щоб розповідати про звичайні новини.

— Горівка, кажуть, вийде цими днями, — почав Петрів товариш, — мідна, аж сорок градусів...

— Але?! — жвава озвалася стара, що любила випити. — Непричком, як яка okazія, то вже не боронитимуть!

— Неее, — рішуче заперечив той, — весілля, чи що инше — бери й купуй, як і колись...

— Казні на прибуток, — міркував Лежінь. — А дорога — не знаєш?

— Не знати, ще не продають.

— Щоб не дорога, — занепокоївся старий — бо казав-же-ж той, народ заскучив, та з опалу як дохватиться...

Новина приємно вплинула, повеселішав настрій. Обое старі перший раз за всі роки радо привітали „більшовицькі закони“. Чоло в Лежнихи ясніло :

— О, тепер вона таке весілля гоїне справить, що всі родичі здивуються! — І зятя матиме багатого...

Лихої волі на Петра вона вже хотіла сказати цьому придибайлові, що доки він буде сидіти...

Про горівку вже давно скінчили. Лежінь отчайдушно позіхав — пора було лягати спати.

— Знаєте, чого це ми до вас зайшли? — ніяково спитав Петрів товариш.

— Ска - а - аж - еш! — роззявивши рота мало не до вух, одказав Лежінь.

Стара підвелася, втягнувши шию — сполотніла... Ганнуса допитливо й трохи лячно подивилась на Петра. Парубок одкашлявся, зиркнув на товариша, ніби просив у нього згоди, й коли той кивнув до нього головою, — тоді продовжував:

— Прийшли до вас по „слово“... до Ганни вашої поправився й замовк. Роля „старости“ йому не личила. Очевидним було те, що він змішався й забув, про що казати далі. Лежниха не вірила.

— Жарти? — думала вона, тривожно позираючи на „старосту“ і з острахом чекала, що той зараз витягне з-під поли хліб і покладе на стіл... Тоді кінець!

Вона добре знала доччину натуру — не мати їй людського зятя!

Лежниха з остраху навіть заплющила очі. Але - ж вона хоче бачити, як - то дочка буде

приймати старостів, чи є вже хліб? Глянула на стіл: — нема. Чула, як вигороджувався староста:

— Казав йому — бери хліб, але він каже — по-новому... Хай буде й так! — тон парубка був остільки серйозний, що не повірити йому було не можна.

Лежінь поважно кахикнув — треба було відповісти „старості“.

— Дякуєм за добре слово, за хліб, за сіль, за дар бо... — але, глянувши на стіл, а потім на стару, й запнувся. Стало ніяково.

Ганнуся теж не знала, що робити, бо коли хліб на столі — тоді дівка знає, що треба вийти з хати, а так... безпомічно дивилась на матір.

Залишався один Петро, що міг розв'язати цю на перший погляд просту й разом із тим складну проблему. Рухом промовця, що звик керувати сельбудівськими зборами, поправив на собі одіж, обличчя зашарілося, — бо це, що мав казати, не звичайна сельбудівська промова, а щось інше — що примусило його, Петра, прийти по „слово“ без традиційного хліба.

Без того хліба, що тепер Ганнуся — член сельбудівського драмгуртка — яка потай од матери що-дня йому казала безліч слів, палких, гарячих слів, од яких п'яніла голова, — не знала, як поводитись.

— Даруйте мені це, — почав Петро. Видно, що й він розгубився, бо в голосі не було тієї певности, що звикли до неї в сельбуді.

— Я вмисне прийшов так. Не завжди ж ходили люди свататися з хлібом, це тільки в нас...

— Із діда - прадіда вже так ведеться! — зідхнула Лежниха, заховуючи очі, що, як - би могли, живцем пожерли - б „заволоку“.

— Звісно з діда - прадіда! — перехопив Петро, — але - ж тепер по - іншому все діється, — не так, як це колись було...

Він дивився на Ганнусю, що завжди погоджувалася з ним, жадібно ловив її погляд, гадаючи знайти там підтвердження своїх слів, але тієї жвавої веселої Ганнусі не було. Ця стояла, опустивши долі очі, замислена й не порушна, як камінь.

— Нехай вона сама вам скаже, — відважився Петро кивнути головою в її бік

— Може в вас так робиться, — не втерпіла стара, — а ми ще, слава богу...

Лежінь натиснув очима, і вона замовкла.

— Ми, казав - же - ж той, не проти влади, — поволі добирав слів, — закони всі сповняємо й податки, що нам кажуть, платимо... і... казав - же - ж той, що треба, робимо... Я не кажу сяк чи так, бо це, казав - же - ж той, не моє діло, а як вона як хоче... Як ти кажеш, дівко, га? — скінчив і многозначно переглянувся зі старою.

„Староста“ сидів, обличчя — як - би його зловили на брудному вчинкові. Петро знав думки старих — його це не обходило — „дипломатична“ Лежнева Розмова... О, він розумів, куди й до чого гне старий! І Лежниха — ця більш одверта, — старі обое не хотять його... Але Ганнуся?

Від неї залежав кінець — розвязка сватання. Так гадав Петро, і так гадали всі, бо очі всіх тепер спинилася на ній.

Вона це бачила. Вона, що марила про сцену, про Петра, плакала день - у - день одну таємну гадку...

Її відповідь?

Петро спокійно почував себе, бо знав, що иншого нічого не почує, крім того, що він чув... Але це потай од старих. Тепер він хоче тут — при них — почути її „слово“, Обличчя в неї то шаріло, вкриваючись червоними густими плямами, то відразу ставало бліде, ніби вбілене крейдою. Мати пасла очима за кожним її рухом, як шуляк пасе курча або мисливець зайця.

— Кажи, що маєш казати!...

Ганнуся поволі, наче крізь сон, глянула на матір, на батька, на „старосту“, повела очима на стіл... Якась фатальна покора була в цьому погляді, — схилила нижче голову, щоб не бачити Петра — і тихо відказала:

— Я не знаю...

Осінь — це пора, коли в селі, що - тижня з суботи на неділю дві, або й три головиці¹. На подвір'ю в Лежня грали музики — повно молоді. Лежінь, дарма що на дворі негода, в сороці — застіжки розстібнуті — частує „челядь“

— Пийте, хлопці! Слава богу, дочекалисьмо... Тату, — каже мій зять, — я куркуль, — не комнезам, — я не боюся, минулася вже, — каже, — та програма, що була колись...

І коли кінчалася пляшка міцної сорокаступневої, Лежінь виносив другу:

¹ Головиця — це коли молодь сходиться вечером на весілля.

— Пийте, в Лежня головиця!

З хати несло горілчаним сопухом — гармидер, вигуки. — молода просила до „почесної“. А коли скінчиться „почесна“, тоді молода вийде на двір прощатися з товариством...

Є й Петро на головиці. (Сьогодні перший день сельбуд без нього). Стояв у тичбі парубків, насунувши на очі шапку понурий, як та осінь, що наче крізь друшляк ростить дощем.

У вікнах миготіли тіні. За столом — „на посаді“ — стояла молода в дорогому лойовому вінкові, й частувала. Всі родичі, ба й навіть у селі всі знали, що Лежниха після того вечора — коли приходив Петро — на другий - же день переказала Данилкові прийти „по слово“.

— Господинею будеш, на злидні не будеш нарікати, бо то - ж таки господар, то не комнезам — зубами ськається в тотій сельбуді... — втішали родичі.

Петро з того часу не бачився з Ганнусею — йому припало їхати на курси, аж на кілька місяців, до окружного міста, — він через люди чув, як сватався Данилко. А коли приїхав, було пізно. Ганнуса була вже засватана.

Він прийшов на головицю. Тепер, коли вона вийде на двір — до „товариства“, — він хоче віч - на - віч почути від неї — чому вона йде за Данилка?..

Петро час од часу зазірав на вікна — чекав, коли скінчиться „почесна“. Йому ввижалося велике місто, звідкіля він приїхав — там електрика — трамваї — рухають життям, а тут... порівнював своє село й про себе посміхався.

— Молода! Виходить молода!

— Виходить? — Петро для чогось насунув глибоше на очі шапку й загубився в парубоцькій ватазі.

Грали не вгаваючи музики. Молода — за звичаєм — підходила до парубка чи дівки, брала з собою в танок, а після прощаючись наділяла весільним короваем. „Гуляла“ зо всіма, хто тільки був на головиці, без віддиху, без відпочинку, міцно стуливши вуста, немов у жнива на роботі, навіть не мала часу глянути в обличчя. І коли дійшла черга якогось парубка в насуненій на очі шапці, вона так само після танцю, як-би після нажатої жмені — протягла руку, щоб наділити його короваем.

Парубок не квапився брати дарунка, натомість його рука підсунула шапку й тоді...

Петро побачив перед собою злякані, якомсь надзвичайно зажурені очі.

— Хочу знати твою правду... Чому ти не пішла за мене?

Ганнуса глянула — як тоді в той вечір, — та сама фатальна покора в погляді, так саме низько схилила завітчану тепер дорогим лойовим вінком голову, і тихо, ледве можна було почути, відповіла:

— Не вірила, бо ти прийшов без хліба...

Київ

ГРАКИ

... Хмарно було. Вчора мрячило, а сьогодні, гляди, та й вигляне сонце, стрипне крильцями і сховається лялечкою круглоvidoю за кудлаті хмари.

— Та й чортові дармоїди, ганяй їх, сину! — плюнув злісно в порепані долоні та й знову розбивав груддя по ріллі. А Нестір аж кинувся:

— Чого ви, тату? ..

— Граків ганяй! Наче їм, проклятим, більше й поля немає, пруть сюди...

Нестір підсунув будьонівку, глянув на сонце (схилялося з полудня), цвьохнув Підласу, що йшла під рукою і гай-гайкнув на граків. Вони сполохано одстрибали, танцюючи бічком, де-які навіть полетом відлетіли так напівгін і знову чорними дзьобами клювали, крякали

— Що, хлопче, — граків пасеш? — глузливо гукнув Гарбузенко (його нива лежить в головах Яритикової).

— Попасеш колись і ти, — і стьобонув знову Підласу. — Гей, оглядається! — Підласа ужмурила око й пустила патьокою велику коров'ячу сльозу.

— На що ти їх, сину, ганяєш так? До вечора ще заволочимо.

Сонце ще раз виглянуло і блиснуло на слизьких губах у корів — вони ремигаючи сіпали

стомлене ярмо й теліпали вим'ями. Нестір справді пожалів, що вдарив батурою корову: „Вона - ж нас на світі держить, — тягаємо її зо дня в день ув ярмі, а тоді ще й мати ввечері йде із дійницею; нацяпає краплю та й ту треба ділити на п'ятеро ротів, бо тільки й скорому... А маленький Гриць хіба - ж знає—йому „моні дай“...

На межі Нестір завернув і повів по груддях борону на захід сонця, що вже от-от спуститься у Чорненькому лісі. Граки ще раз сполохано перелетіли далі... Лютьять вони старого Яритика, і він знову плює та груддя розбиває: „Воно як-би виорано давно та й засіяно шестирядкою, то гракам роботи - б не було... Он, бач, Гарбузенко — йому й не гореньки, кіньми давно виорав... Або он воли ходять, як часи,—і, зідхнувши, глянув на своїх корівок. Нестір уже забив край. Сонце прописало ясну дугу через усе небо та й ховалось за ліс, а хмари розхристано розпинались на проміннях останніх.

Після вечері Нестір вийшов на подвір'я. Хмари розійшлися, і вгорі позорілось. Глянув у берег — коло кузні рибалки витягали невід, клали вогонь, пахло вареною рибою. Хтось уже залив самогоном пельку.

... Та й пливи—пливи,
Та шука - риба,
Гей!...

Глянув на той берег, де блимав огонь.

— Піду я, тату, в „совет“.

— Та не допізна никай, бо завтра - ж гречку оту треба добити,—прокашлявся, заглянув у загороду (там Підласа лизькала лисенького бичка,

а він викручував порожнє вим'я) і пішов у хату, гірко позіхаючи.

Переходи, голод проходили, морили село — та немає такої сили, щоб зморила вулицю з піснями. Ще більше їх зростає...

Нестір обминув вулицю — там уже розорився п'яний Гарбузенко :

... А ми горя з тобою не відалі.

Поздно - поздно голубка моя - а !

Зривалася з гомону пісня, а десь із - за лавки виринала гармонія і парубоцькі тюки...

Глянув на церкву Нестір. Зірка - п'ятиріжка висвічувала замість хреста, — то - ж вона стала більмом на очі одних і радістю иншим. „Ну, чому - ж не взяти було, коли на одне село дві церкви, а для нової культури тільки драна сільрада“ — наче виправдуючись, думав Нестір і ще раз глянув на зірку, що була йому найкращою зі всіх, що грали - горіли на тьмяному небі осінньої ночі.

У „советі“ сиділо шестеро, один із них Нестору наряда вчитав :

Сю ніч тобі сторожувати на Рибанських кутку.

Іще говорили, світилися очі крізь суконний дим, що сповнив хату й намагався ковтнути світло.

— Минулося врем'ячко — сьогодні так - би одпоров Гарбузенка, гад сміється, що на мою ріллю граки сідають, та тільки подумав...

— Авже-ж !

— Тепер, брат, бандита піймаєш і то не смій без суда стріляти.

— Юрунда, вкоцаю гада — попадись !..

І заволікав сірий дим обличчя і будьонівку на кучерях Несторових. Ех, були буйні часи —

вона полохала своєю зіркою озброєні й зслом по плечах помазані загани ворожі. Ой, та й славне майбутнє за нею!...

Вікна щільно позатуляні у світлиці, б'є самогоном, а в отих трьох чубатих очі димом стали — „Пий, хлопці, та й знай мою добрість“ і підливає знову, як свиням браги, а вони хлищать її та запихаються капустаю. Гарбузенко їм мовить далі:

— Ви вдвох запоїте діда Кіндрата, а ти, Горобій, лізай на дзвіницю, підстрой „машинку“, запали гніт і тікай куди попало... Хай горить, щоб їм не довелося! Богові веселіш буде глянути на попелище, бо болить йому серце — у домі господнім чортове грище затіяли. Пий, хлопці, пий!..

Хмари знову заволокою вкутали зорі, ніч тмяна стала, і собаки не виють. Десь остання пісня затихала на селі...

... Високая могила,

Де милая лежить...

Дрімалося Нестору на сторожі... Ех, було колись охотно й вартувати, сподіваючись нальоту що-ночі, а тепер... нудьга... Та чому-ж нудьга? Он зірка горить на церкві й говорить про нашу перемогу...

Сів на колодках. Схиляється сонно важка голова, стомився за день.

Нервово спотикаючись біжить п'яний Горобій із дзвіниці... В огорожі глянув угору: полум'я вискочило з вікон і патлато охопило, обняло хреста...

Блиснула думка — стій, не туди попав, не ту підпалив, бігти... скоріше... тушити... Ні, не встигну... тікати...

— Е, чорта пухлого втечеш! — Хтось міцно здавив йому горлянку.

Рипнув старий Яритик дверима, вийшов на подвір'я, заглянув у загороду, під повітку і помацав на возі. „Де-ж це він до такої пори пропадає, воно-ж пізно вже“ — і глянув вгору, — „Та що це мені ввижається чи що?“

Полум'я на дзвіниці із вікон зміючками облизує дошки соснові, що десятки років висихали. Скажені крики, валують собаки, жінки тужать голосять, і біжать люди з відрами, ревуть...

— Комсомольці—іроди... запалили... однієї мало й цю ще палять! Немає на вас грому господнього! Та й підпалено-ж згори, не долізи ти туди, не затушити...

Гоготить, гуде пожежа... Розкалені дзвони застогнали—впали в жар... А він клубками вгору й волосожаром розсипається на покрівді. Вогонь освітив село й повільно ковтає церкву... Обличчя скажені, вогнем і кров'ю наліті.

— Проклята і в поколіннях кров! Це-ж ти зродив такого ірода... Де він, давай його сюди!...

Слова не змовить Яритик:

— Ой, людошки, не бийте, ой рятуйте, ну чим же я винуватий? Його-ж усю ніч дома не було...

Відрами товкли по голові, лице заюшилося кров'ю...

Яритик протер обличчя, глянув, а його Гарбузенко знову відром по зубах. Поковтав старий

зуби, кров'ю захлинувся, а юрба вила, купою звалилась і товкла ще когось безневинного...

Полум'я поїдало столітнє капище попівське: жерстяна покрівля жолобилась, і цвяхи дзявкують угору. Висока дзвіниця обгоріла, хрест іще тримається, наче в кузні розпечений, високо світить. Далі хилиться, хилиться...

... Іще пожарище жевріло і гадючився сизий димок, як зійшло і роззявило рота здивоване сонце.

Граки прилетіли із верб і як що-дня хотіли вкрити хрест на дзвіниці. Таке - ж розкішне місце: кожну купочку гною по вулиці звідсіль видно. Злетів, поклював і знову на хреста спочити.

Покружляли граки над попелищем, крякали-гавкали голодні і спустились на другу церкву. Та тут якось не те—і всістись тісно, не те, що на хресті. Для чого воно й зроблене? — І розлютовані граки вернули зграєю знов на верби.

— Я, товариші, вам признаюсь по правді... Хоч убийте мене, хоч помилуйте—я винуватий. Зблудився я тоді, в голові було трошки тее... Хорошим таким вгостив, спасибі йому (глянув просто ввічі Гарбузенкові, той одвернувся) Хлопці пішли до діда Кіндрата, а мені треба було... зостаться трохи, а воно темно, ну й збився з путі...

Нестор записував допит і гірко всміхнувся. „Ну що ж, парень, ошибка вийшла, за те в історію попадеш“...

Було не до жартів: дома тато вже на ладон дихав...

... В холодній було кісню. У загратоване вікно було видно плесо, верби, а на них граки щось кракають - віщують...

Іх четверо сиділо, завтра їх поженуть в округу і поставлять перед очима суду суворої диктатури...

День довго тягся, та ніч закінчила його, і стомлені палії поснули, чуби розпластались на брудній лежанці...

... Десь дирявими мостами переходив Горобій і так злегка легесенько ставав, щоб не вломитися, уже ось-ось перейде—і таки провалився в безодню...

Ху, аж кинувся з просоння! Хлопці сплять, а думки в голові ковалями кують: тень-тень... Опліч нього Гарбузенко („пий хлопці“...) А, чужими руками жар грабастати? (старого Яри-тика як побив) і наче хміль вчорашнього самогону збаламутив його голову. — Як тоді не попав, так тепер попаду“, — зірвав із себе пояс ремінний і пропхнув Гарбузенкову патлату голову в петлю, колінами вперся в груди і сіпонував реміняку — той захарчав і викинув язика...

Сірий день пізньої осені прийшов...

Сторож відчинив холодну: там стояв на колінах Гарбузенко, реміняка прив'язана до ґратів.

— Що, брат, зрябів? Сам до суда повісився. Однаково петлі не минув-би—мовив дід.

... Граки довго кружляли над кладовищем, а потім спустилися на свіжу могилу і дзьобали-крякали, як тоді на ріллі, та вже не чути було з могили старого:

— Ганяй їх, сину, проклятих...

С. Гіївка

Г. БРАСЮК
[чл. Гарту]

ЯДЗЯ

Лише вчителька сказала Василеві, що з його вийдуть люди — він уявив : або писар, або вчитель, а може й піп.

А коли приніс до - дому похвального листа — батько теж зрадів :

— От і добре! Тепер, синку, ходитимеш до економії на поденну, а там, може, й на рік наймешся.

Тоді Василь довго плакав : коли-б хоч на поганенького дячка вивчитися! — Виплакав : не пішов до економії. Спочатку ходив у містечко до вищепочаткової, а потім пощастило попасти на стипендію в учительську семінарію.

Гарний то був час. Василь мав добру кватиру, добре їв, гарно одягавсь, — приїде додому — шик! Його поважали — кланялись. Правда, йому ніяк не вдалося зблизиться з панською дочкою, але тоді Василь переконався, що він по духу — демократ, він мусить зблизиться з революціонерами, щоб помститись над тим зарозумілим кодлом.

І Василь вперто шукав революціонерів, прокламацій ; готувавсь навіть іти на Сибір, — що-ж, довічний спомин борцям за волю...

Коли-ж несподівано надійшла революція... безкровна, нащо? Ані барикад, ні прокламацій... Нудно в світі! Ті есери, есдеки такі звичайні.

Але коли Василь став за секретаря волосної земельної комісії — тоді увійшов у смак громадської праці: їздив на села, провадив соціалізацію, українізацію, вибори в установчі збори... За його допомогою груба лизнула не одну виборчу картку с.-д., або й російського с.-р., Василь співчував лише українським. Аж на! — його творчу працю стали руйнувати. Наближалась кривава революція, і це були: розбишаки, азіяти - більшовики.

Василь зненавидів їх, — поперше: вони були некультурними, — а друге — він втерляв всі свої посади.

Зненавидів і гетьмана, — бо й той не повернув їх.

Забрав тоді Василь у батька сакви й пішов кінчати семінарію.

А кінчав таки за більшовиків, хоч два рази бравсь за рушницю, щоб оборонити від них місто.

І де тільки дівалась та сподівана запашність вчителювання? Було колись...

А тепер Василь сполучав вчителювання з секретарством у ревкомі, — так все-ж перепав зайвий пудик пашні.

Він говорив офіційні промови, впевняв у користі Радвлади, сам впевнявся: що-ж, його батько теж незаможник.

А десь мінором дзвеніла струна: мрії, мрії... Ні, на вищий щабель!

І Василь одержав комнезамську командировку в Київ до ІНО.

Та хіба це був університет? Хіба тут можна було зустрінути колишніх революціонерів - підпільників? Замість шляхетних курсисток, що

рвали зі своєю панською родиною — були селянки - довбешки.

Та все - ж Василь бундючно вживав: „у нас в інституті“, або „у нас в університеті“, „у нас на факультеті“, „ми — студенти“...

Василь до зубів гризся зо всіма, хто насмілювався доводити, що теперішні ВУЗ'и стоять нижче колишніх. Величезна помилка! Програма тепер значно ширша та й оригінальніша. Ну, в усякому разі диплом дасть йому не менше прав, ніж колись.

І Василь надійно взявся до роботи.

Батькові писав: „Влаштувався гаразд. Реквізував гарну кімнату, в квартирі якогось панка. У нас в університеті, на нашому факультеті“... і далі все йшло, як по-писаному.

Потроху починав голодувати. Компанії не водив. Та хіба тоді вдержався б шматок хліба?

Це випало для Василя зовсім несподівано. Того вечору він готував зачоти. І тут як на зло — гармидер за стіною.

— Ах, чортові пани, — казяться від лою.

Гармидер збільшувавсь. Більський крещендо подавав репліки, — й раптом гострий писк.

Василь опинивсь в чужій квартирі:

— Не смійте, або - ж я вас приглушу!

Пані Більська валялась на долівці, куди за коси стяг її чоловік. Вона гістерично розпливалась, а Більський, брязнувши — „лярва!“ — зник.

— Встаньте. Заспокойтесь. Що у вас тут діється?

Пані потонула в сльозах.

Підвів, посадив на якусь скриню й голублячи давав виплакати на своїх грудях.

У неї був пругкий, гарячий стан. Пишні коси розвіялись і вкрили його.

— Отруюсь!... — захльобувалась.

Було шкода. Ще дужче тиснув і електрично проймався теплом її грудей. Втішаючи, торкнувся щокою її. Війнуло прикрим запахом пудри. Одхиливсь. Зів'яле обличчя неостак було красиве, але вся м'ясива постать вабила.

Її рука навіть стискала його руку.

— Звірюка! — обурювалась, — хотів, щоб останні копійки віддала на карти... Ах! Немає нещаснішої жінки в світі...

І знову заллялась сльозами, — але через хвилину ласкаво глянула.

— Дякую панові, що заступились.

— Не „пан“, а „товариш“ — хотів перебить, але стояв здаля й ніби слухав скарги.

Правильний ніс. Ще грає кров на щоках. Була певно наливна, поки революція не пом'яла...

Теліпається підборіддя...

— Вибачте, я мушу йти заніматись.

— Заніматись! Прошу, прошу, пана. Дуже дякую!

Й так вдячно глянула, що Василь аж поцілував піднесену руку.

— До побачення... Вибачте... — замимрив, заплутавсь біля порога, а в сінцях вже розсердивсь, — сплюнув.

— Чорт! Надало ще панські лапи лизати.

І знову сплюнув. Пригадалось, що її тендітна рука похожа на черевце голого горобиняти.

Крутнувся від обурення, жбурнув книжкою, — вийшов

Через кілька днів, коли читав — постукало в стіну.

— Чи пан Василь вдома?

— Вдома. А що?

— То прошу до мене на хвильку.

Чогось пішов.

— Прошу випити зі мною шклянку гербати. Так сумно одній, так сумно... Ви-ж розумієте?

Він розумів. У неї був пишний бюст і широке декольте. На столі парував чай, здобні пундики...

— Ех, чорт - би його забрав, — не те, що житні сухарі!

Приємно смакував. Пані підливала в чай якогось вина, потім окремо чокались чарочками. Її оголена рука підносилась під самий його ніс. Солоденько туманило.

Оповідала, що з першого разу відчула до нього прихильність. У нього чуле серце, — за це вона його поважає й любить, як свого сина. У неї-ж такий син є в Польщі.

— Певно в армії?

— Так, в армії був.

„Мабуть добрий сукин син“, — мало не вирвалось, але закусив коржиком.

У неї і маєток є в Польщі. Там брати хазяйнують, а їх тут революція захопила.

Ах, натерпілася - ж! Мали власний будинок у Житомирі. Тепер пограбований, зруйнований, — ледве з душами вирвалися. А тепер останні крихти проживають.

— Останні?! — Бреше! — стукало в голову.

А найбільше її лихо — це жити з таким чоловіком. Піячить, програє...

— Адже в Опродкомі добре заробляє?!

— То що? Ото тільки пайку, коли не коли принесе, а то все віє на проституток.

— У-ух! — скрикнув огидливо. — Розвід і на всі чотирі сторони його.

— Я так і хочу, моє серце! Коли-б які документи та в Польщу.

Василь пообіцяв допомогти в розводі.

А на прощання пані Більська погладила його по голові:

— Мій добрий Васильку, — заходьте!

Коли Василь знову почув за стіною пінявий дует — він повільно ввійшов.

— А вам якого дзябла тут треба? — галасуючи напавсь Більський.

— Треба побачить, як ви розправляєтесь тут кулаками.

— Геть з моєї квартири, геть! Не ваше діло.

— Товаришу! — тупнув Василь. — Мое діло присадить вас так, щоб не діждали більше встать. Я вас в чека відправлю. Розправляться? Шахрувать в Опродкомах? Я знаю, хто ви такий.

— Але-ж, товаришу, товаришу!...

— Доволі!

Більський схопив кашкета й шмигнув у двері. Все затихло. Василь переможно — обурений ходив.

— Ви комуніст? — запитала несміло.

— Я не комуніст, але якщо до чого — теж можу показати...

Він заспокоївсь і повчаючи казав:

— Найкраще вам взяти підписку на розвід і більш ні на очі його

Пані Більська згоджувалась, але - ж тоді вона лишиться беззахисною. Та чи й зможе переїхати у Польщу?

Василь обіцяв всяку практичну пораду й допомогу.

І пані Більська безмірно була вдячна.

— Який він у неї дужий, сміливий... Любий Василько!

Вона його любить, як свого сина, — і як мати огорнула за шию, а він пірнув головою в груди й мимохіть оповив стан.

Цілувала, як мати, а він її відхиляв на кані.

Була певна, що чоловік наніч не прийде. Боялась сама залишитись.

Василь згодився.

Ліг поруч на м'якій постелі. Був гордо натхнений, що колишня недосяжна пані, як поміщиця з його села — тепер з ним поруч, приймає гарячим тілом. Тремтів...

По-матерньому охопила, стисла...

— Ядзя! — зірвалося з уст.

Більський дав дружині підписку на розвід за п'ять золотих десятків, до них ще докрав золотих річей — і зник.

Василь став справжнім господарем у квартирі Більських. Почував себе шляхетним паном. Користувався окремим кабінетом, оздобленим порнографічними малюнками, носив прасовані сорочки й пошив „галіфе“ Ядзя часто його парфумила, закручувала вуса...

В квартирі майже все робила двірникова жінка. Пані Більська була неостак убога, як скаржилася спочатку.

Василь розумів психологію пана й робив висновки: кожний незаможник, зробившись паном — стане завзятим контр-революціонером. Так буття визначає свідомість. Але - ж він пам'ятає про своє походження й лишиться непідкупним. Це лише тимчасово, поки вирядить її за кордон. Сердечна жінка!..

Не поспішаючись, Василь довідувався в інституціях як і що, але у всьому Ядзя мала більше досвіду і звязків. Кожний день приходила й скаржилася, що бракує якого-небудь документа. Нарешті, сповістила, що на своє прізвище не одержить перепустки. Довго радились і кінцем Василь згодився записатися в ЗАГС'і.

Можливо, що коли вона це обґрунтує в Польщі — тоді й він приїде до неї й житимуть щасливо. Василь навіть уявляв себе господарем у величезному домові; він посідає на семистах десятинах, отари худоби, наймити... Він їде з панею Ядзею фаєтоном... Трохи стара... Але ж він скоро зійдеться з чудовою панянкою...

Раював. Та вголос не насмілювався сказати ні собі ні Ядзі, — це, мовляв, так собі, вигадки.

Але минав час, а перепустки не було.

Василь почав губити надію вирядити її, а тим більше самому бути в Польщі. Десь підсвідомо вже наростало роздратування, але розважавсь: шляхетна - ж пані. За нею колись плазували десятки джентльменів, вона так багатьох зводила з розуму, й мислилась недосяжною. А тепер - же його, — така близька! Ніжне, ніжне біле тіло. Надзвичайно чепурна. Разом із тим, які чулі струни людяности! І колись обдаровувала служниць і от тепер допомагає бідній дівчинці. А його - ж як кохає! Здатна всім послу-

гувати. Позатим, — яка горда свого ім'я — цього так бракує сірій масі. Було сказав звичайно: „Ядзю, подай!“ І враз спалахнула: „Можете мене попрохати, а не наказувати“... — Так. Вона для нього цінність. Мусить берегти. Скоро вродилась надія на виїзд. Ядзя найшла для Василя посаду в митниці на польському кордоні.

Через кілька часу вони, реалізувавши де-які речі, виїхали.

Нова посада Василя не вдовольняла. Його суто-канцелярські обов'язки не давали йому можливості ділитись контрабандою, як це робили інші співробітники. А матеріальне становище робилось скрутним.

— Ти не практичний. Ти не маєш нужности. Ти... ти просто хлоп, — докоряла Ядзя.

Тоді Василя розбирала лютя:

— Я не шахрував і не шахруватиму, як твій чоловік. А що я з хлопів — то приймаю собі тільки за честь. Хлопи не втратили ще людської гідности, а пани втратили. Пани — гниль. Пані Ядзя не вміє зварить супу, пані Ядзя не підмете кімнати...

— Бо я тобі не бидло.

— І я - ж тобі, голубонько, не бидло, щоб ти їздила по мені.

— Ах... ах! Коли - б як - небудь мені в Польщу скоріш!... — гістерично заходила Ядзя.

Коли - б справді скоріш її в Польщу — думав і Василь. — Де - ж таки! Сидить на шиї, а ти її постачай. Купуй білу булку, бо вона зроду чорного хіба на їла. Найми служницю — бо їй треба по три години перед люстром висіджувать... І як тільки він міг себе довести до такого життя? — А там інститут пропадає.

— Ні, Ядзю, я більше тут не можу! Ти собі як хочеш, а я поїду до Київа.

— Що? — скрикнула вовчицею, — обплутав, обдурив, одбив чоловіка, розтринькав добро, — тепер кидаєш?! Не діждеш. Я твоя законна жінка. Отрую. Задушу!..

Василь остовпів. Прикро відчув нахабство, але не насмільювавсь суперечити: скажена, — чого не зробить?

Через кілька днів він знову лагідно підійшов:

— Ядзю! Нам треба щось думати. Грошей нема. А хто знає коли воно замерзне. Я знаю таке місце, що можна - б по - сухому перейти. Якби ти згодилась — я провів - би. Подумай.

І Ядзя подумавши — згодилась.

Була темна осіння ніч.

Василь проводив Ядзю.

Ані зірки, ні блиску, лише страшні привиди.

Завмираючи дряпались. Вороже сичало листя.

Серце чекало за кожним кущем вартового.

Василь давно вже згубив певність напрямку.

Скоро в'язко зачвакали черевики. Слизилась холодна вода.

За кожним кроком все глибше вгрузали в bagno ноги.

Ляскіт ходи зворошував ворожу пільму.

Враз постріл.

— Лягай!

Ядзя впала ниць у багнюку, а поруч Василь.

Затупотіло: бах, бах!..

Запаморочені лежали.

Тупіт наблизивсь. Голоси з пільми:

— Виходь, сволото! Виходь!.. Заб'ю, як собаку...

Замерли. Вогні пострілів сягали просто в багно. Блиснув лихтар.

Хтось загукав.

Обоє майже з головами вгрузли. Пропали!

На щастя кроки стали віддалятися.

Василь відчув, як розширились груди, а до них просякнула грязюка.

Поруч Ядзя цокотіла зубами.

Уявив: мов порося в багні.

Наростала лють:

— Заради цієї потвори ризикує життям?

К чорту! А, коли-б щасливо повернутись.

Вчувався відгомін далекої розмови.

З великим зусиллям став вибиратись.

Здавалось: грязюка засмоктала все нутро, затопила душу.

Обважнілий сів. Хотілось вити й вити у піймю.

Почала брѳохатись Ядзя.

Хотів кинутись з гарчанням, гризти, як собака за морду свиню, — але підвівсь.

Налагодивсь іти.

— Може разом? — прошипіло.

— Іди! — хотів додати „к чорту“, — але рвонув ногу й почапав у піймю.

Коли земля вбралася снігом — Василь і сам блідий, мов сніг, їхав залізницею до Києва. За місяць пропасниці його чимало спала. Але й хворість і бруд — все лишилось там позаду в лісах Полісся, в багні....

Тепер було легко, біло, ясно й просторно.

Сягав з вагона зором на поля, а думками геть аж за обрій.

Припало село у долині, неначе зайча. Жевріє в ранішій сонцем снігова покрівля. Димить там,

там... І в його над хатом дим. Віконця визи-
рають спід загати, всміхаються... А в хаті!..

Темно, пара, цебри, горщики, солома, дрантя...

Піч зяє вогневим нутром. Сіре, зморшкувате
обличчя матері, зчорнілий батько... Браток —
школяр лахмітний в широчезних халявах за
столом солить картоплю, підчитує...

Рипають двері в хліві. То сестра вицяпала
шклянку молока...

Жує соломую корівка, труситься гніденький в
дірявому хліві...

Ех, село, село!

Добре хоч панів кишнули, — все - ж і батькові
з півтори десятинки. І школа - ж у панському...

Жах! Сором! Невже він хотів бути паном!

Ух, проклятуша душа! Сидіти в Польщі, за-
мишляти злиднями, гнітити брата — злидаря
галичанина, нищити свою культуру... Повіси-
тись!.. Ні! Буде жити і вчитись... Буде боро-
тися за визволення злидарів.

Так. І минулі помилки хай будуть в науку.
Добре - б у партію... В партії дисципліна.
Еге - ж, у партії дисципліна.

В інституті життя. Семінари, доповіді...

Молодь хвилює, змагається. А Василь неначе
чужий, неначе гниляк упав у свіжу течію. Його
ніхто не помічає. Було прикро. Не знав за що
взятися.

Записавсь у марксівський гурток.

Ні. Він таки одужає, розів'є свідомість, і сам
стане живим струмком бурхливого потоку.

Надія живила.

Але несподівано одного ранку, коли ще роз-
бирав теплий сон — у двері стук.

— Хто там?

— Я, Васильку!

„Ядзя?!“ — неначе чорні хвилі зворухнулись.
Увійшла в чорному, в'яла, пом'ята.

— Чого ти тут?

— Прости... Не можу, не можу без тебе!

Коханий!..

Оповіла шию й поллялись сльози.

Був збентежений вкрай. Хіба добувати віку
з отакою старчихою! Защеміло.

Сидів роздягнутий на ліжку без думок, без
наміру.

Була в Польщі. Не доїхала до родичів — не
могла пережити розлуки. Йшла на певну смерть.
Позбулася й грошей, і документів. Тепер хоч
умерти біля нього.

— Ну чого, чого такий непривітний? Не ко-
хаєш Ядзю?

„Ядзю“?! — Це війнуло російським „яд“.

— Не сподівався на тебе...

Василь безвільно погодився.

Минали миршаві дні. Очікував розв'язки.

Ядзя щось непевно поводитись. Зникала на
цілий день, — вертала збентеженою. Було ці-
лує, — раптом замислиться, зблідне й горнеться,
тримтючи.

Казала, що підшукує для нього посаду.

Було — йшли разом.

— Почекай! — сама зникла в будинку чека.

Вийшла збентеженою.

— Чого ти ходила?

— Тут у мене знайома Обіцяла порекомен-
дувати тебе.

— На біса мені її рекомендація?

Мотав на вуса.

„Маскує. Мучить диявол. Всі пани дияволи, інтригани, егоїсти...

Тварюка! От-же тягається, як стерво. Жир бує, насолоди їй..."

Тримала під руку.

Раптом божевільно:

— Він! Він!

В будьоновці майнула мужня постать військового.

Василь не встиг зиркнути, як штовхнула його непритомно-падаючим тілом.

Ледве затримав.

— Візник!

Мов дурень заметушивсь у загадковому колі.

Звечоріло. Ядзя лежала в ліжку блідою.

— Скажи, він твій любовник?

— Ні, ні, коханий... Я не знаю... Не можу...

„Коханий“!.. Чорт-би її забрав разом із любовниками. Крути — хай тут скрутишся!..

Плюнув у думках, — налагодився йти.

— Коханий! Не йди, не йди. Я боюся...

— Якого біса буду йолопом стирчать?.. Заварюй, тут що хочеш, тільки до мене не чіпляйсь.

— Коханий! Я все розкажу. Сядь, сядь... Я боюся...

Сів. Тримтіла, як мокре кошеня. Пригадалась ніч у багні.

Оповідала. В Польщі її було заарештовано, бо не мала документів про походження. Хотіли відрядити в концтабор, але вона згодилась стати на службу до польського повстанського штабу. Дали завдання вбити або потруїти голову Київського ДПУ й командира дивізії. Згодилась. Хотіла його, Василя, бачити. Але щоб вернутись у Польщу, вона мусить те зро-

бити. Вона вже бачилась в одній громаді з командиром. Піднесла йому отруйну цигарку — та він ніби ненароком переломив — викинув. Сьогодні ото з ним зустрілась. Він так убивчо глянув... Він все знає. Пропала!

— Я боюся... боюся, Васильку!..

Василь не ворохнувся. Він слухав, як у грудах у нього кричав якийсь дикий голос: „А - а. панувать?!.. Знов батька гризти?!..“

Вона лежала в пітьмі, як чорна гадюка.

Хотів зубами за горло, щоб крутилась, харчала. Бахнуть обухом, щоб хряснув баняк.

Панувала чорна, жорстока тиша.

І вмить Василь скочив кулею — грюкнув вороже дверима,

Майже біг улицею охоплений помстою:

„Завиєш, як бахне чекіст!“...

Але що - раз був розважніший:

„Ха - ха... Гниле одоробало. Погляду злякалась... А мене таки любить“

І за кілька кварталів до ДПУ — повернув.

— Не можу! Та й взагалі: що я можу?

В кімнаті темно.

Цокнув електрику, й миттю кинулось ввічі сине обличчя Ядзине.

„Отруїлась“.

Підійшов до ліжка.

— Так.

І зараз підріс, одужав:

— Туди тобі й дорога! — зірвалось з душі.

Київ